

Islam u ideologiji albanskog separatizma

Doc. dr *MIROLJUB JEVTIĆ*

U članku se, na osnovu međuverških odnosa, objašnjava albanska stvarnost, što doprinosi razumevanju problema Kosova. Autor ukazuje na islam kao osnovni činilac albanskog separatizma i korene sukoba između Albanaca i ostalih balkanskih naroda. Naime, prema relevantnim istorijskim izvorima, sukobi na tom prostoru nastali su posle masovne islamizacije Albanaca, koji su postali oruđe otomanske države u borbi protiv balkanskih neislamskih naroda.

Civilizacijske razlike, zasnovane na religiji, održavale su i produbljivale spor na Balkanu, pa šiptarski secesionizam sada značajno doprinosi i ostvarivanju ciljeva islamskog fundamentalizma. Ta činjenica je postala naročito značajna posle prijema Albanije u članstvo Organizacije islamske konferencije, jer je zvanično postala obavezna da širi islamske verske ciljeve. To će, neizbežno, stvarati teškoće i u samoj Albaniji, jer hrišćani čine oko 30 odsto njene populacije.

Uvod

Šiptarski secesionizam, koji postoji na ovim prostorima od trenutka oslobođanja krajeva Makedonije, Srbije i Crne Gore, naseljenih, između ostalog, i Šiptarima, jedan je od najznačajnijih problema naše zemlje još od Osmanlija, i zahteva svestrano razmatranje ako želi da se za njega iznađe pravo rešenje.

Dosadašnji radovi o tom problemu nastali su, uglavnom, u periodu posle Drugog svetskog rata. U njima je taj proces objašnjavan delovanjem iz Albanije, i to naročito staljinističkom verzijom komunizma, koja je tamo bila na vlasti. U prilog tome bila je i činjenica da je većina separatističkih organizacija otkrivenih sedamdesetih i osamdesetih godina imala u nazivu „marksizam-lenjinizam“. U međuvremenu, sve su te „komunističke organizacije“ nestale, ali je separatizam ne samo preživio nego je i ojačao, uz otvorenu podršku međunarodnih činilaca. Stoga, da bi se objasnio taj fenomen treba razumeti korene šiptarskog secesionizma i ulogu religije na tom prostoru. Naime, religijom i na njoj nastalim civilizacijama, pre svega islamskom, uglavnom se mogu objasniti koreni šiptarskog neprijateljstva prema balkanskim Slovenima, ali i Grcima.

RAZVOJ MEĐUVERSKIH ODNOSA U ALBANIJI

U većini radova u kojima je tretiran problem Albanije naglašavano je da je to jedina zemlja na svetu u kojoj je religija ukinuta i da su verske razlike među stanovništvom uglavnom prevaziđene.¹ Takođe, prema dosadašnjim (oficijelnim) komunističkim podacima, u Albaniji nema pripadnika nijedne veroispovesti, tj. svi su stanovnici ateisti. Nasuprot tome, stariji popisi, odnosno procene, pokazuju da su Albanci narod podeljen na dve vere, na hrišćane i muslimane. Uz to, pripadnici tih dveju velikih monoteističkih religija dele se na sledeći način: hrišćani na pravoslavne i katolike, a muslimani na sunita i pripadnike raznih derviških bratstava, od kojih je najzastupljenija bektešijska sekta. Libanac Žorž Korm navodi, prema statistici iz 1942. godine, da je u Albaniji bilo oko 550.000 sunitskih muslimana, više od 200.000 bekteša, 116.259 rimokatolika i 232.320 pravoslavaca.² To znači da je za vreme rata u Albaniji živelo oko dve trećine muslimana i približno trećina hrišćana. Slične podatke navode i drugi izvori.³ Najdetaljniji je pregled Žustina Godara,⁴ u kojem su pripadnici raznih veroispovesti navedeni po regionima, a odnosi se na dvadesete godine ovog veka:

severna Albanija:

- 160.573 muslimana, ili 19 odsto,
- 85.098 katolika, ili 10 odsto,
- 2.705 pravoslavnih;

centralna Albanija:

- 254.884 muslimana, ili 31 odsto,
- 3.875 katolika,
- 36.316 pravoslavnih, ili 5 odsto;

južna Albanija:

- 169.218 muslimana, ili 21 odsto,
- 32 odsto katolika,
- 119.194 pravoslavnih, ili 14 odsto;

ukupno:

- 584.675 muslimana, ili 71 odsto,
- 88.987 katolika, ili 10 odsto,
- 158.215 pravoslavnih, ili 19 odsto.

¹ Žorž Korm, *Multikonfesionalne zajednice*, Sarajevo, 1977; Justin Godart, *L'Albanie en 1921*, Pariz, 1922; Désournelled de Constant; Emile Kanh, *L'Albanie et la paix de le l'Europe*, Pariz, 1920.

² Žorž Korm, *isto*, str. 271.

³ Mladen Gavrilović u *Religija i savremeni svet*, (Beograd, 1987, str. 180) veli da je prema popisu iz 1945. u Albaniji bilo 72,8 odsto muslimana, 10,1 odsto katolika i 17,1 odsto pravoslavnih stanovnika.

⁴ Justin Godart, *isto*, str. 144.

S obzirom na to da se i poslednje procene albanskih vlasti iz perioda dok se još nije negiralo postojanje verskih zajednica slažu s navedenim analizama i procenama,⁵ može se zaključiti da i sada oko 70 odsto ukupne albanske populacije pripada islamskoj, a oko 30 odsto hrišćanskoj tradiciji. Prema tome, Albanija je više muslimanska nego hrišćanska zemlja, a kao muhamedansku tretiraju je i mnoge islamske zemlje.⁶

Pošto je generalni stav Albanije Envera Hodže da je ta zemlja uglavnom nastanjena Albancima, te da nacionalnih manjina ima veoma malo, posebno je interesantna nacionalna pripadnost stanovništva Albanije i koliko nacionalnost korenspondira s religioznošću. Pero Zlatar, prema tvrđenju tvorca savremene Albanije, navodi da u toj zemlji živi samo 30.000 Grka i nešto malo Makedonaca.⁷ Time želi da se pokaže kako je ogromna većina albanske pravoslavne populacije istovremeno i albanske narodnosti. Međutim, prema grčkim i ostalim izvorima, u Albaniji živi od 200.000 do 400.000 Grka,⁸ što je tvrdio i grčki ministar Karolos Papuljas.⁹ Prema tome, ako u Albaniji, prema najnovijim procenama, živi oko tri miliona stanovnika, od kojih oko 15 odsto pravoslavnih, onda oni čine približno 450.000 stanovnika. Ako se broj Grka koji su isključivo pravoslavne vere procenjuje na najmanje 200.000, postavlja se pitanje koliko je u toj zemlji pripadnika albanske narodnosti pravoslavne veroispovesti. To je posebno važno, jer pravoslavno stanovništvo ne čine samo Albanci i Grci već ima i Makedonaca¹⁰ i Srba.

Broj Makedonaca u sadašnjoj Albaniji veoma je teško utvrditi jer Albanija ne dozvoljava da se sprovede precizna analiza, odnosno publikuje popis stanovništva po nacionalnoj osnovi. Prema nekim procenama, na tom prostoru živi oko 80.000 pripadnika te manjine.

⁵ Pero Zlatar, *Enver Hodža – politička biografija* (Beograd, str. 225), navodi 73 odsto muslimana, 15 odsto pravoslavnih, 10 odsto katolika i 2 odsto Jevreja i ostalih.

⁶ Kalim Siddiqui, *Issues in the islamic movement 1981–1982/1401–1402*, London, Toronto, Pretoria, Kuala Lumpur, 1982, str. 217–221.

⁷ P. Zlatar, *isto*, str. 305.

⁸ Na primer, M. Gavrilović (*isto*) smatra da se etničke međe u Albaniji podudaraju s religioznim (uporediti i sa podacima koje navodi Zlatar – *isto*, str. 41, gde se citira izveštaj Evropskog parlamenta, u kojem se navodi da u Albaniji ima oko 400.000 Grka, str. 338). Zlatar citira londonski „Times“, koji broj Grka procenjuje na 100.000–400.000, zavisno od izvora. Mustafa Imamović, *Istorijski koreni albanske spoljne politike* („Ideje“, br. 5–6/1987, str. 62), procenjuje broj Grka u Albaniji na oko 300.000, a Nikita Hruščov je rekao grčkom političaru Venizelosu da je u Korči video da Grci i Albanci rade zajedno kao braća. No, Enver Hodža je to negirao, tvrdeći da u tom gradu nema Grka, već da postoji samo vekovna grčka žudnja za tim regionom (citirano prema E. Hoxha, *Face au revisionisme*, Pariz, 1972, str. 156). Prema zvaničnim albanskim statistikama iz 1939. pominje se broj od 450.000 Grka. No, prema grčkoj štampi, za vreme rata mnogo ih je prebeglo u Grčku, pa ih sada u Albaniji ima oko 35.000 (citirano prema *Enver Hodžina Albanija*, Beograd, 1981, str. 197).

⁹ P. Zlatar, *isto*, str. 339.

¹⁰ Značaj Makedonaca u Albaniji najbolje se vidi iz činjenice da je jedan od osnivača Albanske partije rada Krsto Temeljko u stvari Krste Temelkov, Makedonac iz Albanije (P. Zlatar, *isto*, str. 30), kao i Sterija Spase (*isto*), autor jednog od najčuvanijih posleratnih književnih dela PSE (Zašto).

Na osnovu tih analiza može se smatrati da među pravoslavcima ima 300.000 nealbanaca, što znači da su pravoslavni Albanci manjina unutar pripadnika te veroispovesti (oko 450.000 stanovnika). Oni su, zbog dugogodišnjeg uticaja grčke pravoslavne crkve, koja je sve do početka ovog veka bila jedina institucija te vrste među pravoslavnim Albancima, bili pod jakim grčkim uticajem, pa većina pripadnika te veroispovesti među Albancima ima grčka imena.¹¹ Francuz Viktor Berar je naveo podatak da je pravoslavni narod krajem 19. veka izražavao grčku pripadnost i da je negodovao i odbacivao predloge o stvaranju albanske nacije.¹² Otuda su postojale velike mogućnosti da se celokupno pravoslavno stanovništvo Albanije proglasi grčkim, što je Atina i koristila. No, mnoge činjenice su im išle u prilog (ista imena, običaji, grčki jezik itd.), pa se sada teško može praviti razlika između Grka i pravoslavnih Albanaca.

Prema nekim podacima, veliki deo pravoslavnog stanovništva Albanije koje je izražavalo pripadnost grčkoj naciji u stvari je cincarskog porekla,¹³ a grčku ideju su prihvatili kao deo pravoslavnog albanskog stanovništva. Naime, ako su govorili grčki, negovali su ideju rekonstrukcije Vizantije i učestvovali su u grčkom nacionalnom pokretu, te im se ne može negirati grčka nacionalna pripadnost koju su snažno ispoljavali. Slično je i s albanskom muslimanskom populacijom: prihvatanjem islama, većina albanskih muslimana je prihvatila osmansku državnu ideju i tako se odrekla albanskog nacionalnog identiteta. Uticaj islama se naročito osetio u gradovima, gde je više negovana orijentalna kultura.¹⁴

Katolika u Albaniji ima oko 10 odsto, odnosno oko 300.000, i oni su najautentičniji predstavnici Albanije (uzete kao geografski pojam). Pošto su zadržali katoličku veru, bili su dovoljno otporni na delovanje carigradske patrijaršije, kao i islama i osmanske državne ideje „impregnirane“ panislamizmom. Istovremeno, bili su predaleko od Italije i jugoslovenskih katolika, pa im nije pretila asimilacija sa te strane. Zbog toga su ostali najautentičniji nosioci albanske narodnosne svesti, i to u kontinuitetu, što potvrđuje i činjenica da su zadržali najviše srednjovekovnih albanskih običaja.¹⁵ Oni su i nastavljači loze koja se borila za nezavisnost srednjovekovne Albanije, na čelu s Đerdom Kastriotijem

¹¹ Na primer, majka Panajota Pljakua, albanskog generala koji je prebegao u Jugoslaviju zvala se Konstandina, otac Josif, brat Jorga itd. (citirano prema: Panajot Pljaku, *Nasilje nad albanskom revolucijom*, Beograd, 1984).

¹² Viktor Berard, *La Turquie et le hellénisme contemporaine*, Pariz, 1893.

¹³ D. Popović, *O Cincarima, prilozi pitanju postanka našeg građanskog društva*, Beograd, 1937, str. 35 i dalje; Radovan Tomašević, *Cincari, narod čija je domovina ceo Balkan*, „Borba“, 20. jul 1988, str. 13.

¹⁴ Pollo Stefanq, *La culture populaire comme expression des particularités ethniques*, Studia Albanica (u daljem tekstu: SA) Tirana, br. 2/1976, str. 45.

¹⁵ Više o tome: A. Degrand, *Souvenirs de haute Albanie*, Pariz, 1901. Uporediti i sa: Lovro Mihačević, *Po Albaniji, dojmovi s puta*, Zagreb, 1911, i A. Boppe, *L. Albanie et Napoleon 1791-1814*, Pariz.

(koji se sada pogrešno naziva Skender). Međutim, zbog toga što su malobrojni i nekompaktni (i tamo gde su najkoncentrisaniji manjina su u odnosu na muslimane), nisu uspjeli da preuzmu glavnu ulogu u formiranju savremene albanske nacionalne svesti i obnove elemente albanske državnosti, začete u srednjem veku.¹⁶

Sadašnji albanski političari, kao i nosioci albanskog nacionalnog preporoda, nastoje da, zbog velikih verskih podela, minimiziraju religijske razlike među pripadnicima pojedinih albanskih konfesija, pa se radi ostvarenja jedinstva nacije služe i falsifikovanjem istorije. Takav utisak se stiče i na osnovu površnih pregleda novije albanske historiografije, a veoma snažan refleks takvog pristupa albanskoj istoriji oseća se i kod svih savremenih autora albanske narodnosti sa Kosova i iz Metohije.

Mnogi ozbiljni istraživači smatraju da je očuvanju albanskog narodnosnog identiteta mnogo doprinela i derviška islamska sekta bekteša, koja je veoma brojna (precizno Envera Hodže i mnogih drugih albanskih rukovodilaca bili su poreklom bekteši).¹⁷ Prema njihovim ispitivanjima, pojedini Albanci su, prihvatajući islam, koji im je omogućio izjednačavanje s muslimanskim gospodarima, radije pristupali novoj veri preko derviških sufijskih bratstava. Ona su u doktrinarno-religijskom smislu bila heterogena, odnosno imala su mnoge propise koji su omogućavali koegzistenciju nove religije, tj. islama i dotadašnjeg hrišćanskog verovanja novoobraćenih.¹⁸ Upravo su norme bektešijskog derviškog reda omogućile veliku toleranciju pripadnika tog derviškog bratstva prema sunarodnicima, a najčešće i saplemenicima hrišćanske vere, pa u mnogim albanskim plemenima gotovo da nije bilo netrpeljivosti¹⁹ između muslimana i hrišćana. To je, prema nekim autorima, doprinelo očuvanju svesti o zajedničkom poreklu, koje je bilo starije od religije, i omogućilo, kasnije, začetak moderne albanske nacije.²⁰ Otuda nije čudno što su veliki značaj u formiranju nacionalnog albanskog pokreta imala čuvena braća Frašeri, koja takođe potiču iz bektešijske porodice.²¹

¹⁶ U srednjem veku nije postojala država Albanija, ali su postojale u određenim periodima relativno samostalne oblasti (više o tome: *Iliri i Albanci*, SANU, Beograd, 1988).

¹⁷ P. Zlatar, *isto*, str. 21; Dž. Čehajić, *Bektašije i islam*, Anali Gazi Husref-begove biblioteke, knj. V-VI, Sarajefvo, 1978, str. 96.

¹⁸ Više o derviškim redovima: Dž. Čehajić, *Derviški redovi u jugoslovenskim zemljama*, Sarajevo, 1978; M. Jevtić, *Derviški redovi u SFRJ*, „Marksističke teme“, br. 3-4. 1987, i C. Trimmingham, *The sufi orders in islam*, London, 1971.

¹⁹ Mnogo je pisano o tome u putopisima kroz Albaniju. Na primer, francuski konzul Hekara iz Škadra, citiran u J. Godart, *isto*, str. 149, pa čak i islamski fundamentalista Dukadin – Zade Basr-beg ukazuje na saradnju hrišćana i muslimana (Dukadin – Zadeh Basri-bey, *L'Albanie indépendante et l'empire khalifal ottoman*, Pariz, 1920).

²⁰ „Južna Srbija“, br. 29, od 1. jula 1923, donosi tekst o bektešima kao jednom od izvora albanske nacije; kao i M. Choublier, *Les bektachis et la roumelie*, Revue des études islamiques, sveska III, 1927, Pariz.

²¹ K. Frasher, *Semsudin Sami Frashëri ideologue du mouvement national albanais*, S.A., br. 1/1966.

Generalni stav sadašnje, kao i starije historiografije jeste nastojanje da se minimiziraju verske razlike i da se, na osnovu činjenice da je veliki deo Albanaca zadržao nacionalni jezik i svest o poreklu, dokaže kako su religijske podele pripadnika pojedinih konfesionalnih grupa manje nego što stvarno jesu.²² Upravo stoga mnoga dela nastala po narudžbini Envera Hodže protivureče onome što je on često izjavljivao, jer je istina toliko jasna da je mnoge stvari nemoguće krivotvoriti. Najvažniji mit u kompleksu pogrešno interpretiranih tema jeste predstavljanje osmansko-islamske okupacije. Prema generalnoj šemi, iz Azije su došli Turci i okupirali balkanske narode, među njima i Albance. Pri tome nije zanemareno da su doneli islam, ali se ta činjenica nikada ne potencira kao prvorazredna. Jednostavno, naglašava se da je deo naroda prihvatio islamsku veroispovest, ali da to nikada nije ugušilo nacionalno albansko osećanje kao kod dela islamizovanih slovenskih naroda, što je olakšalo stvaranje nove muslimanske nacije.²³ Osim toga, međusobni odnosi islamizovanih i neislamizovanih Albanaca za vreme osmanske okupacije predstavljaju se kao relativno dobri. A, ako se govori o sukobima, onda se oni pominju kao sporadični, u delu naroda ili kao sukobi feudalaca i seljaka svih vera,²⁴ tako da nikada nisu vodili ka totalnoj polarizaciji Albanaca različitih konfesija.

Takvo viđenje istorije Albanaca u Osmanskom carstvu najekstremnije prikazuju neki jugoslovenski istoričari albanske narodnosti.²⁵ Kao krunski dokaz za svoje tvrdnje koriste istoriju albanskog nacionalnog pokreta, koja je uspela da ujedini najnaprednije sinove Albanije svih vera (namerno kažemo Albanije, ne albanskog naroda, jer postoje ozbiljni dokazi da su glavni nosioci albanske renesanse među pravoslavicima: Naum Većilhardži, Vasa Paško, Timi Mitko, Jani Vreto i drugi, bili Cincari po narodnosti.²⁶ Naime, može se konstatovati da su upravo hrišćani započeli širenje ideja o stvaranju jedinstvene albanske nacije kao jezgra buduće države. Tako je Cincarin Naum Većilhardži, koji je živio u rumunskom gradu Braili, stvorio 1825. godine prvu originalnu albansku abecedu, a 1844. godine izdao prvi bukvar.²⁷ Njegove ideje

²² Na primer, tekst P. Stefanaq, *Les contradictions dans formation de la conscience nationale*, S.A., br.2/1986.

²³ „Religije nisu mogle da puste duboke korene u Albaniji. Najsigurniji dokaz za to je očuvanje zajedničke nacionalne svesti, koja nije dozvolila da dođe do stvaranja posebnih nacija kao u Hrvatskoj, Srbiji i Bosni“ (P. Stefanaq, *La culture populaire...*, isto, str. 46).

²⁴ K. Bihiku, *Les pamphlets politiques de Noli les annees 1923–1932*, S.A., 1/1987. Tako je, na primer, Fan Noli, pravoslavni episkop i veliki delatnik na polju stvaranja nezavisne Albanije, rekao: „... begovi i age se odnose na isti način prema seljacima bilo da su hrišćani ili muslimani, zato se morala isticati klasna a ne religiozna komponenta“.

²⁵ E. Pllana, *Les raisons et la maniere de l'exode de réfugiés albanais du territoire du Sandjak de Nish a 'Kosovo*, S.A., br. 1/1985, str. 178. „Zna se da su Albanci isto kao i Srbi i drugi narodi bili potčinjeni, tlačeni i eksploatisani...“

²⁶ R. Tomašević, isto, 21. jul 1988, str. 13.

²⁷ O tome više videti u S. Draškić, *Albanska dijaspora*, NIN, 10. ju. 1988, str. 50.

su prihvatili obrazovaniji Albanci, takođe hrišćani, Zef Jubani i Paško Vasa.²⁸ Tek kasnije su ideju o jedinstvenoj albanskoj naciji i autonomiji počeli da prihvataju i muslimani.

Odgovor na pitanje zašto su predstavnici hrišćanske manjine započeli borbu za albansku naciju, a posebno zašto su je vodili nealbanci – Cincari, sadržan je u činjenici da albanski hrišćani, kao ugnjetana manjina, nisu bili u mogućnosti da ostvare svoju emancipaciju individualno. Naime, bili su malobrojni, a nisu imali ni kompaktnu teritoriju. To je posebno važno za Cincare, koji su širom Albanije imali brojne enklave, ali su to bila geta okružena albanskom masom. Tako je jedini izlaz za njih bila borba za prevazilaženje verskih razlika i utapanje u jedinstvenu zajednicu u ime nacionalnog jedinstva.²⁹

Težnja nosilaca nacionalnog preporoda³⁰ da prevaziđu verske razlike negira tvrdnju da religija nije uspela značajno da podeli Albance. Međutim, osnovni razlog koji je doveo do otrežnjenja i stvaranja embriona albanske nacije nisu bile male verske razlike, već činjenica da Albanci, za razliku od svojih slovenskih suseda, ipak čine jedinstveniji narod i svi govore istim jezikom i imaju isto narodnošno poreklo.

Za razliku od toga, na teritoriji koju naseljava stanovništvo koje govori srpskohrvatski jezik postojalo je i pre islamizacije više država. U procesu nacionalnog buđenja i stvaranja modernih nacija sama činjenica da bosanski, raški i crnogorski muslimani govore istim jezikom kao Srbi i Hrvati nije bila dovoljan razlog za njihovo utapanje u jednu od te dve nacije. Ili, ako je od srpskog naroda u Crnoj Gori veštački stvorena crnogorska nacija, logično je da se može stvoriti još jedna ili više nacija na tom prostoru ukoliko, osim govornog srpskog jezika, za to postoje i drugi uslovi. Pogotovu što je razlika između bosanskih muslimana i ostalih Slovena u etničkom smislu mnogo veća nego između Srba i Hrvata, ili Crnogoraca. Nasuprot tome, u Makedoniji, gde niko ne negira da je islamizacija dela stanovništva ostavila velike posledice, zajednica jezika i teritorija omogućila je da se deo naroda muslimanske veroispovesti, koji govori makedonski, integriše u makedonsku naciju. Ta činjenica je uticala na probuđeni deo albanskog naroda, da uprkos verskim razlikama, pokuša da se ujedini bez obzira na konfesionalne

²⁸ A. Buda, *La lique albanaise de Prizrend et ses racines historiques*, S.A., br. 1/1978.

²⁹ Može se zaključiti da je težnja za prevazilaženjem manjinskog kompleksa uticala na hrišćane da prihvate širu ideju narodnog jedinstva. Sa tom ocenom se, govoreći o manjinama u drugačijim prostorima, slaže i veliki islamolog Bernar Luis. On ističe da su Jevreji u Rusiji prihvatili ideje laičke boljševičke države jer su samo tako mogli da prevaziđu položaj prezrene manjine. Tako objašnjava i masovno učešće hrišćanskih Palestinaca u laičkim pokretima Zorža Habaša i Najefa Havatmea u okviru PLO (B. Lewis, *Le retour de l'islam*, Pariz, 1985, str. 182).

³⁰ Vasa Paško, veliki zagovornik nacionalnog ujedinjenja pripadnika raznih verskih grupa, govorio je: „Albanci vi ubijate našu braću... Popovi i hodže su vas zapteljali da bi vas podelili... Ne obraćajte pažnju na crkve i džamije, jer vera Albanaca jeste Albanstvo“ (Vasa Efenti, *La verité sur L'Albanie et les Albanaïs*, Pariz, 1879).

razlike. Svi su oni bili svesni da su narod istog porekla – Albanci, za razliku od Srba i Hrvata, koji su imali i različite državne nacionalne tradicije.

Nasuprot tezi da religija nije značajno podelila narod, albansko društvo je bilo veoma antagonizovano, i to ne samo kroz sukob hrišćana i muslimana već i zbog netrpeljivosti između pravoslavnih i katolika, koja je bila toliko velika da je ponekad prevazilazila njihovu zajedničku surevnjivost u odnosu na muslimane.³¹ Verske razlike između te dve hrišćanske konfesije bile su dodatno opterećene i činjenicom da je veliki deo pravoslavnog stanovništva prihvatio grčku nacionalnu ideju. Stoga je osnovni pravac emancipacije pravoslavnog življa i njegovog inkorporiranja u jedinstvenu albansku naciju išao preko osamostaljivanja albanske pravoslavne crkve od fanariotske carigradske patrijaršije. Iz toga razloga je Fan Noli, koji se osećao Albancem pravoslavne vere, pristao da se zamonaši 1908. godine³² i da, kasnije, bude rukopoložen za episkopa albanske pravoslavne crkve u Americi. Akcija Fana Nolja je izazvana sasvim sekularističkim motivom, pa se može postaviti pitanje da li je on uopšte i bio religiozan ili je samo sledio ideje Vase Paška da je religija Albanaca – albanstvo.³³

Zvanična istoriografija osmansku invaziju na Balkan predstavlja prevashodno kao sukob različitih naroda i država iako je jasno da je ta agresija bila verska. Tako Albanci nisu bili napadnuti kao pripadnici jednog naroda, već kao pripadnici hrišćanske vere, suprotstavljene muslimanskoj zajednici, čiji je cilj bio širenje slave Muhamedove vere. Muslimani su učestvovali u svetom ratu – džihadu, a pokorene narode doživljavali su kao nevernike. Zbog toga otpor Đerđa Kastriotija osmanskoj invaziji od trenutka njegove pobune protiv sultana znači odbacivanje islama i povratak na hrišćanstvo. Kao borac protiv Osmanlija, on više nije bio Skender nego ponovo Đerđ, hrišćanin koji ratuje s nevernicima. Taj njegov sukob je za čitavu Evropu predstavljao krstaški sveti rat u ime katoličanstva i hrišćanstva uopšte.³⁴ Tu nepobitnu istorijsku činjenicu ne negiraju ni albanski istoričari,³⁵ ali je ublažavaju, pokušavajući da sukob predstave prvenstveno kao nacionalni spor

³¹ V. Berard, isto, i G. Gravier, *L'Albanie et ses limites*, „Revue de Paris“, 15. januar 1913, str. 20.

³² A. Buda, *Fan Noli*, S.A., br. 1/1965.

³³ Ovo pitanje postavljamo stoga što je Fan Noli u toku svoje političke aktivnosti više puta istupao sasvim antireligiozno, što je nezamislivo za episkopa. Tako je, na primer, dvadesetih godina kada je vlada u škole uvela veronauku, bio razočaran, smatrajući to ne samo kao ohrabrivanje religioznog fanatizma već i antinacionalnom politikom, koja je poništavala velike napore patriota iz prošlosti, koji su mnogo energije utrošili na ujedinjavanje Albanaca. Navedeno prema K. Bihiku, isto.

³⁴ Celokupna literatura posvećena Đerđu Kastriotiju objašnjava njegovu borbu kao svetu krstašku vojnu (G. Petrovich, *Essai de bibliographie raisonnée ouvrger sur Skender beg*, Paris, 1881; Dukagjin-Zadeh ..., isto na str. 5, veli da je Skender oko 1432. ponovo prešao na katolicizam).

³⁵ P. Stefanaq, *Les contradictions ...*, isto, str. 30.

između Albanaca i Turaka. Jer, kada bi izrekli istorijsku istinu da je to bio sukob dve vere i da je okupacija Albanije zasnovana isključivo na islamskom pravu šerijatu, morali bi priznati da je deo Albanaca koji je prigrlio islam prihvatio, u državnopravnom smislu, okupaciju svoje zemlje i ideologiju osvajača, što znači izdaju nacionalnih interesa i ideja Đerđa Kastriotija. Mnogi „novopečeni“ muslimani su tako prihvatili Osmansko carstvo kao svoju otadžbinu i trajnu činjenicu. Pošto islam ne priznaje i ne poznaje pojam nacije, već samo verske grupe u kojoj su svi muslimani jednaki, bez obzira na jezik, rasu ili narodnost, albanski muslimani su se zaista osećali kao svoji na svome. Tako su kroz čitavu istoriju osmanske države bili jedan od najznačajnijih stubova islamskog halifata u Evropi. Zbog verne službe sultanu napredovali su do najviših pozicija u državi, pa je kroz istoriju bilo čak 35 Albanaca na položaju velikog vezira,³⁶ tj. prvog čoveka posle sultana – halife. To pokazuje koliko su besmislene tvrdnje o nekakvom potčinjenom položaju Albanaca muslimana u osmanskoj državi, o čemu, na žalost, govori i kosovski istoričar Emin Plana, koga u javnosti pokušavaju da predstave kao objektivnog tumača kosovske prošlosti. Osim položaja velikog vezira, Albanci su zauzimali tokom čitave istorije Carstva veoma značajne položaje u vojsci, kao i mesta načelnika brojnih provincija od Budima do Bagdada.³⁷ Albanske jedinice su bile udarna pesnica osmanske vojske ne samo u lomljenju otpora balkanskih hrišćana osmanskoj vlasti³⁸ već i u osvajanju Etiopije i Sudana, lomili su ustanke vahabitske sekte u Saudijskoj Arabiji itd.³⁹ Jedna od najznačajnijih uloga Albanaca u islamskom svetu jeste osnivanje dinastije koja je vladala Egiptom. Naime, prema nekim podacima, Albanac je bio i Mehmed Ali, osnivač dinastije koja je vladala Egiptom sve do 1952. godine, kada je kralj Faruk srušen oficirskom revolucijom.⁴⁰ Posebno je bila značajna uloga Albanaca muslimana u evropskom delu Osman-skog carstva. Od sredine 18. veka većinu onih koji se u Srbiji, Bosni i Crnoj Gori smatraju Turcima čine Albanci i islamizovani Sloveni. Oni su bili begovi i age, a ne etnički Turci, i bili su nosioci feudalnog sistema u kojem su hrišćani surovo eksploatisani.⁴¹

Istraživanja jasno pokazuju da su ogromnu većinu muslimana na Kosovu činili Albanci, a da Turaka skoro i nije bilo.⁴² Albanaca je bilo

³⁶ Dukagjin-Zadeh isto, str. 14; N.A. Ivanov, *Osmanskoe zavojevanie arabskih stran*, Moskva, 1984, str. 205.

³⁷ Lev Nikolaevič Kotlov, *Stnovlenie nacionalno osvoboditelnogo dviženija na arabskom vostoce*, Moskva, 1975, str. 132.

³⁸ N. Stavri, *Le mouvement autonomistes albanaise du debut du XIX siecle et l'ensurrection Greque*, S.A., 2/1980, A. Ivić, *Iz Doba Karađorda i sina mu Alekse*, Beograd, 1984.

³⁹ N.A. Ivanov, isto, str. 118.

⁴⁰ *Vojna enciklopedija*, deo II, str. 623, Beograd, 1971.

⁴¹ Postupanje sa seljacima kmetovima u samoj Albaniji opisao je K. Viron, *Les conceptions du comité de liberation nationale á propos de la peysennerie*, S.A., br. 2/1983.

⁴² Prema osmanskom popisu iz 1884. godine na Kosovu je bilo samo tri odsto etničkih

i na mestima najvažnijih nosilaca vlasti. Na primer, Bajram Curi, koga sada slave kao nacionalnog heroja i borca za slobodu, bio je okružni načelnik u Prizrenu i komandant turske žandarmerije.⁴³ Ta činjenica pokazuje koliko je besmisleno proglašavanje čoveka koji je turski visoki funkcioner borbom protiv turske okupacije, koja uostalom nije postojala, jer nije bilo ni Turaka kao vladajuće nacije, što potvrđuje i Sami Frašeri, prvak albanske oslobodilačke borbe.⁴⁴ Upravo iz toga razloga mora se znati da borba koju je srpski narod vodio za oslobođenje od 1878. godine do završetka balkanskih ratova jeste borba protiv osmanskog feudalizma, čiji su glavni i gotovo jedini nosioci Albanci – muslimani, i to ogromna većina stanovništva, a ne kako se (iz straha) često govorilo samo feudalci. Prema tome, osnovna okupatorska snaga na Kosovu bila je sastavljena od Albanaca muslimana, koji su se poistovetili s Osmanskim carstvom koje su ogorčeno branili. Na osnovu toga treba objašnjavati i vojne akcije koje je sprovodila srpska vojska u vreme balkanskih ratova. Naime, bile su to mere protiv neprijatelja koji je oličavao petovekovnog okupatora i koji se i dalje suprotstavljao rušenju Osmanske imperije.

S činjenicom da je period islamsko-osmanske imperije bio zlatno doba muslimanskih Albanaca slaže se većina albanskih muslimana. Tako se u jednom tekstu citira sledeća izjava čoveka koga sadašnji albanski istoričari tretiraju kao otpadnika: „Islam je doneo Albancu pozu gospodara koja mu je omogućila da se smatra izjednačenim sa naslednicima najjeminentnijih naroda sveta“.⁴⁵ Ljubav prema „neprijateljskoj i eksploatatorskoj Turskoj“ nije krio ni Sami Frašeri, koga smatraju prvakom albanizma, a turski istoričari jednim od osnivača turkizma i panturkizma. Za njega savremeni albanski autor Kristo Frašeri kaže da je „proveo čitav život u Istanbulu i da je osećao izuzetnu vezanost za turski narod“.⁴⁶

S činjenicom da su Albanci i Turci bili braća u pravom smislu reči, i to prema svim istorijskim izvorima, posebno u vreme Abudula Hamida, u periodu od 1876. do 1909. godine, koji se prema savremenoj albanskoj historiografiji smatra najvažnijim za albansko „oslobođenje“ od Turske, slaže se i Enver Hodža. Tvorac „komunističke“ Albanije veli: „Bratstvo je u islamu bilo princip i pravno pitanje. Na principijel-

Turaka, Čerkeza, Cincara i Jevreja, a ostalo stanovništvo su činili Albanci i Srbi (prema: B. Peruničić, *Zulumu u kosovskom vilajetu*, „Borba“, 12. septembar 1988, str. 8).

⁴³ D. T. Bataković, *Pokušaj otvaranja srpskog konzulata u Prizrenu 1898–1900*, Istorijski časopis, XXXI/1984.

⁴⁴ „Najveći problem Turaka je u tome što oni nisu stvorili naciju i još nisu svesni da se njihov osmanski i islamski fanatizam neće moći prilagoditi Evropi“ (prema: K. Frašeri, *Semsudin, isto*).

⁴⁵ K. Viron, *L'ideologie réactionnaire du clergé dans l'annee 30 du. XX siecle*, S.A., br. 1/1969.

⁴⁶ K. Frašeri, *isto*.

nom planu duhovno i materijalno jedinstvo moralo je da vlada u odnosima između upravljača i onih kojima se upravlja".⁴⁷ Na osnovu toga, postavlja se pitanje o kakvoj se narodnooslobodilačkoj borbi moglo raditi ako je za vreme Abdula Hamida između sultana i njegovih podanika vladalo pravo bratstvo. Naime, ni sam Abdul Hamid nije se smatrao Turčinom u nacionalnom smislu, odnosno pretpostavljao je svoju narodnost islamskoj veri, a bratstvo među muslimanima podigao je na nivo najveće vrline. Istovremeno, posebnu naklonost pokazivao je prema neturskim muslimanskim narodima, naročito Albancima i Kurdima.

Zbog svega toga nije bilo nikakve masovne inicijative Albanaca muslimana za nezavisnost, pa čak ni za stvarnu autonomiju koja bi mogla voditi ka separaciji. Istina, bilo je pojedinačnih slučajeva, na primer Jusuf Ali-beg, koji je još 1879. godine smatrao da je za Albance jedini izlaz sticanje potpune nezavisnosti.⁴⁸ Te ideje su kasnije prihvatili pojedini muslimanski intelektualci, poput braće Frašeri, Derviš Hima itd.⁴⁹ Ali, tu opciju nikada nisu masovno prihvatili feudalci i prost narod, pa čak je ni sami pobornici autonomije nisu dosledno sprovodili. Na primer, Jusuf Ali-beg, koji je verovatno prvi muslimanski Albanac koji se zalagao za otepljenje od Osmanskog carstva, odustao je 1883. godine od svoje ideje o otepljenju i predlagao da se Albanci ne odvajaju od „srećnog sultana Abdul Hamida koji ih je štitio od spoljnog sveta, i da ne izlaze iz uzvišene senke turskih sultana... te da ne prihvate suverenitete bilo koga drugoga".⁵⁰ Isto je bilo i s braćom Frašeri, koji su bili za autonomiju, pa za nezavisnost, predlagali su prevazilaženje verskih podela između Albanaca različitih vera, borili su se za otvaranje škola na narodnom jeziku i, istovremeno, živeli u Turskoj, razvijajući tursku kulturu i ispoljavajući neizmernu ljubav za Turke, viševjekovne „krvnike albanskog naroda". Sve je to uticalo da pokrete albanskih muslimana nikada masovno ne prihvate najautentičniji Albanci – katolici.⁵¹ Tu činjenicu su stidljivo isticali najveći predstavnici Albanije, na primer bivši ministar Reis Maljile, koji je u razgovoru s poznatim italijanskim diplomatom Đulijom Andreotijem rekao da su hrišćani katolici i pravoslavci bili protiv Prizrenske lige,⁵² kao i to da su sve do 1912. godine pripadnici triju religija bili otuđeni i često na krv i nož

⁴⁷ E. Hohxa, *Reflexions sur le Moyer orient*, Tirana, 1984, str. 494.

⁴⁸ B. Lory, *L'Activité de l'Albanais Jusuf Ali-bey à Sofia à la fin du XIX siècle*, u *La transformation du savoir dans le monde musulmane périphérique*, CNR Jeune equipe br. 420004, Lettre d'information, br. 7, juni 1987.

⁴⁹ K. Frasheri, *Semsedin isto*; S. Martinović, *Mladoturska revolucija, Albanci, Rusija u periodu od 1908–1910*, „Obeležja", Priština, 3/87.

⁵⁰ B. Lory, *isto*, str. 29.

⁵¹ B. Hrabak, *Arbanasi katolici i Prizrenska liga 1878–1881*, u: *Srbija u završnoj fazi velike istočne krize*, zbornik radova Istorijiskog instituta u Beogradu, 1980, i *Ideje o Arbanaškoj autonomiji 1876–1880*, Istorijiski časopis, br. XXV–XXXVI/1978–79.

⁵² P. Zlatar, *isto*, str. 304.

zavađeni.⁵³ Takvim izjavama Maljile ruši pokušaje savremenih albanskih istoričara da prikažu obrnutu situaciju, odnosno da su u Prizrenskoj ligi učestvovali Albanci sve tri vere.⁵⁴ U stvari, albanski istoričari uzimaju za primer grupicu intelektualaca, pokušavajući da njihove stavove predstave kao opštenarodno opredeljenje, što apsolutno ne odgovara stvarnosti. Albanci hrišćani ne mogu da zaborave da su muslimani došli u njihovu zemlju kao osvajači i da su ispred njih morali da beže. Pošteđeni su bili samo oni koji su promenili veru, ali su zbog toga za albanske hrišćane poturčenjaci postali izdajnici nacionalnih interesa. Albanci katolici su, zajedno sa Srbima, bežali u velikoj seobi ispred svojih zemljaka muslimanske vere. Katolička institucija „Kongregacija za propagandu vere“ prepuna je izveštaja biskupa i sveštenika sa terena koji su opisivali kako Albanci muhamedanci uništavaju svoje hrišćanske sunarodnike. Najkarakterističniji su opisi biskupa albanske narodnosti Andrije i Petra Bogdani,⁵⁵ i izveštaji njihovog sunarodnika, skopskog nadbiskupa Matije Masareka. On tvrdi da poturčeni Albanci ubijaju katoličke Šiptare i, između ostalog, navodi podatak da su samo u toku jedne pljačke Albanci muslimani ubili 30 katolika.⁵⁶ Osim toga, naglašava da veliku i naročitu mržnju prema Albancima katolicima ispoljavaju poturčeni Šiptari koji su se kasnije dokopali najviših položaja u osmanskoj državi, i da su upravo oni ubijali svoje hrišćanske sunarodnike.⁵⁷ No, karakteristično je da ni Masarek ne poriče da je postojala i saradnja između poturčenih Arbanasa i njihovih hrišćanskih bratstvenika, i da su upravo poturčenjaci sprečavali muslimane iz drugih albanskih plemena da svoj bes iskaljuju na njihovim hrišćanskim rođacima.⁵⁸ To pokazuje da se saradnja Albanaca različitih vera, u principu, završavala na granici bratstva, te da ta činjenica ne može albanskim istoričarima da posluži kao dokaz da verske podele nisu značajno opteretile odnose među narodom.

Opisi postupaka islamizovanih Albanaca prema pravoslavnima su još plastičniji. Na jugu Albanije, u Valoni, Elbasanu, Korči i Beratu, postojale su brojne hrišćanske zajednice, ali i čisti pravoslavni gradovi, kao Moskopolje. Taj grad je imao čak 80.000 stanovnika i 72 crkve.⁵⁹ Od 1710. godine u njemu je radio licej na grčkom jeziku, a 1744. godine proradila je Nea akademija, za koju poznati istoričar Bogumil Hrabak veli da je imala nastavni program kao u najnaprednijim evropskim

⁵³ Isto.

⁵⁴ K. Prifti, *La lique albanaise de Peje (1899–1909)*, S.A., br. 1/82; S. Pollo, *La lique albanaise de Prizrend et sa lutte pour la liberation et l'unité nationale*, S.A., 1/1976, A. Buda, *La Lique*, isto.

⁵⁵ Detaljno: J. Radonić, *Rimska kurija i južnoslovenske zemlje, XVI–XVIII*, Beograd, 1950; M. Jačov, *Spisi tajnog vatikanskog arhiva XVI–XVIII*, Beograd, 1983.

⁵⁶ J. Radonić, isto, str. 646–660.

⁵⁷ Isto, str. 565–566.

⁵⁸ Isto, str. 646–669.

⁵⁹ D. Popović, isto, str. 36, i R. Tomašević, isto, „Borba“, 20. jul 1988, str. 13.

državama.⁶⁰ Predvođeni krvožednim Ali-pašom Tepelinijem, muslimani su sistematski uništavali sve tragove pravoslavnog prisustva na tim prostorima. U toku pedesetak godina neprekidno su napadali pravoslavno stanovništvo: ubijali, pljačkali i otimali žene, a uništen je i grad Moskopolje.⁶¹ Odnos Albanaca muslimana prema pravoslavcima opisao je veoma detaljno Viktor Berar, koji kaže da su vojnici Ali-paše Tepelinija hrišćane žive spaljivali, klali itd.⁶²

Ideje ujedinjenja i prevazilaženja religijskih razlika radi stvaranja jedinstvene nacije, zbog svega navedenog, nisu mogli prihvatiti ni hrišćani ni muslimani. Osim toga, mnogi pravoslavci su se osećali kao Grci, a znatan broj muslimana, zbog islama, kao pripadnici sveopšte muslimanske zajednice, koja je važnija od nacionalnog porekla. Tada se to nazivalo turskom zajednicom, a njeni pripadnici Turcima, ali ne u sadašnjem nacionalnom smislu, već u verskom, pa otuda termin poturčivanje, a ne pomuslimanjenje, što je etimološki ispravnije. Pošto tu činjenicu ne mogu da negiraju, savremeni albanski istoričari nastoje da je ublaže radi ostvarivanja jedinstva. Jedan od njih veli: „Masovna islamizacija Albanaca u 17. veku je izazvala jaku ideološku podelu, ali nije ugasila nacionalno osećanje... Religijska podela je bez sumnje činila ozbiljnu prepreku stvaranju nacionalne svesti Albanaca utoliko više što je teokratska (osmanska – prim. M.J.) država Albance muslimane smatrala Turcima“. U vezi s tim, isti naučnik dodaje: „Nacionalna svest Albanaca morala je da se konstituiše izvan religije i iznad nje. I to je inkarniralo u osnovnoj ideji nacionalne renesanse da je religija Albanaca Albanizam“.⁶³

Na osnovu navedenog, profesoru Polu Stefanaću, autoru navedenog, može se postaviti pitanje zašto je, ako religijska podela nije ugasila nacionalno osećanje Albanaca, nacionalna renesansa morala biti konstituisana izvan religije, i zašto religija nije bila smetnja, na primer, nemačkoj etničkoj masi da se konstituiše kao nemačka nacija bez obzira na religijsku podelu. Normalno, moglo bi se postavljati još mnoštvo pitanja, na primer, zašto su se svi nosioci nacionalnog preporoda pozivali prvenstveno na prevazilaženje verskih razlika ako nacionalnom osećanju kod svih Albanaca nije smetala vera. Ili, zašto je Naim Frašeri, jedan od šampiona nacionalizma, govorio: „Svi smo mi braća iste krvi i istog jezika. Ne recite Turci i Đauri, ne recite to nikad“.⁶⁴ Sve to, naime, negira tvrdnje da je verska podela bila mala ili nedovoljno jaka da omogući konstituisanje jedinstvene nacije. Jer, činjenica da i sada, prema većini analiza, veliki deo pravoslavaca nije albanske narodnosti,

⁶⁰ Prema R. Tomašević, *isto*, i D. Popović, *isto*, str. 36.

⁶¹ D. Popović, *isto*, str. 39, i R. Tomašević, *isto*.

⁶² Viktor Berard, *isto*, Više o tome: G. Remerand, *Ali de Tebelen pacha de Janina 1774–1822*, Pariz, 1929.

⁶³ Pollo S., *Les contradictions ...*, *isto*, str. 30.

⁶⁴ Citirano prema Ž. Kormu, *isto*, str. 273.

isto kao i podatak da je posle stvaranja albanske države postojao jak katolički pokret za formiranje nezavisne mirditske republike, iako nije bilo nikakvih objektivnih uslova za nju, dokazuje najdublje podele među Albancima.⁶⁵ Poznavaoima albanskih prilika nije nepoznato da su katolički Albanci sve vreme osmanske okupacije bili veoma povezani s evropskim katoličkim silama⁶⁶ i da su nastojali da se oslobode jarma čiji su glavni nosioci bili upravo albanski muslimanski feudalci, a ne Turci. Stoga je ideja nezavisne i jedinstvene Albanije prihvaćena tek kada su i jedni i drugi – hrišćani i muslimani, shvatili nužnost stvaranja zajedničke države, jer drugog izbora nema. Naime, muslimanske mase se nikada nisu odrekle veze s Osmanskim carstvom i teško su prežalile njegov raspad. Ogroman broj feudalaca i, što je važnije, seljaka muslimana bio je za njegov opstanak u bilo kojoj varijanti. Tako su i Albanci poput Semija Frašerija doprinosili nastanku turske nacije i kulture, a Ibrahim Temo, Albanac iz Struge, jedan od osnivača mladoturskog udruženja.⁶⁷ Istovremeno, ni najeminentniji istoričari „komunističke“ Albanije nisu krili da je veliki broj uticajnih učesnika u Prizrenskoj i Pečkoj ligi bio veoma vezan s osmanskim državom i dvorom. Među njima se posebno ističu đakovički feudalci, predvođeni Riza-begom Krueziuom.⁶⁸ Osim toga, mladotursku revoluciju započeo je Albanac Ahmed-beg Nijazi, oficir iz Resna, i to sa vojnicima koji su većinom bili albanske narodnosti.⁶⁹ Zbog svega toga, stvarne ideje o autonomiji i nezavisnosti, koje je prihvatila velika većina katolika, ali u vidu separatne katoličke države, muslimani su počeli da prihvataju tek kada je postalo očigledno da je Osmanskim carstvu u Evropi odzvonilo, te da je bolje stvoriti nezavisnu Albaniju nego biti podeljen među hrišćanskim susedima. Sticaj okolnosti je naterao katolike da se priklone toj zamisli, jer je katoličkoj manjini, bez kompaktne teritorije, koja nije bila ekonomski samodovoljna, bilo nemoguće da formira posebnu katoličku Albaniju, o kojoj je sanjao njihov lider Bib Doda.⁷⁰

Pošto su ideju o nezavisnoj Albaniji prihvatili veoma agilni pripadnici pravoslavne manjine, predvođene Fanom Noli, bilo je logično da takva solucija pobedi. Poseban značaj za takvo opredeljivanje dela pravoslavne populacije imala je činjenica da su među najprivrženijima bili Cincari po narodnosti. Oslobođeni grčkih pogleda na svet, oni po geopolitičkoj logici nisu mogli zastupati stvaranje posebne cincarske države, mada je postojao i takav predlog, a za njega se zalagao Apostolo

⁶⁵ Ž. Avramovski, *Jugoslovensko-albanski odnosi 1918–1939*, „Ideje“, br. 5–6/1987, Beograd, str. 69.

⁶⁶ S. Draškić, *Nadmetanje Austro-Ugarske i Italije koncem XIX i početkom XX veka u Albaniji*, „Marksistička misao“, br. 2/1986.

⁶⁷ K. Frasheri, *Semseidin ...*, isto, str. 107.

⁶⁸ K. Prifti, isto, str. 148.

⁶⁹ S. Martinović, isto.

⁷⁰ Ž. Avramovski, isto.

Margariti.⁷¹ Tako je, na kraju, velika većina stanovništva Albanije prihvatila stvaranje jedinstvene države kao najmanje bolnu soluciju. Ali, ni tada ni kasnije međuerske tenzije nisu slabile. S jedne strane, postojalo je jako proosmansko, a kasnije, s formiranjem Turske, i protursko osećanje. Tu ideju najbolje je izrazio Francuz Klod Farer, u predgovoru knjiga albanskog proosmanskog političara Dukađin-Zade Basri-bega: „Albanac je sačuvao u odnosu na carstvo i na halifu poštovanje i dirljivu nežnost deteta ... za majku i dom koji mora napustiti“, i dalje: „ta Albanija koja pošto ne može opet da postane Turska, odbija da bude italijanska, odbija da bude grčka, i hoće da ostane albanska“.⁷² To je istina koja se odnosi na većinu Albanaca muslimana, ali je postojala i veoma agilna manjina, koju je činio najobrazovaniji deo društva i koja je, zahvaljujući sticanju pogodnih okolnosti, uspela da ostvari svoje ideje. Od tada je broj ljudi koji su se opredeljivali za Albaniju i albanstvo bio u stalnom porastu, ali nikada religiozne razlike nisu sasvim potisnute na račun nacionalnog jedinstva. Zato je istorija moderne albanske države ispunjena međukonfesionalnim trvenjima, koja su veoma često dovodila u pitanje i sam opstanak ideje jedinstvene albanske nacije. Pošto je u Jugoslaviji više od 90 odsto Albanaca muslimanske veroispovesti, refleks tog problema nije se mogao osetiti kao u matici zemlji. Nealbansko raspoloženje je i onda i sada bilo naročito izraženo kod dela muslimanske i pravoslavne populacije. Pravoslavci su se osećali Grcima, pa su i u savremenoj Albaniji osuđivani na višegodišnje zatvorske kazne (Pero Zlatar navodi slučaj Teodosija Lekasa, osuđenog na 25 godina zatvora samo zašto što se deklariseo kao Grk).⁷³ Kod muslimana, međutim, ne radi se o negiranju pripadnosti albanskoj naciji, već prvenstveno o osećanju pripadnosti i albanskoj i turskoj naciji, pri čemu se turskoj veoma često daje prednost. To se iskazalo između dva rata, a i kasnije, iseljavanjem dela Albanaca iz Jugoslavije u Tursku. Oni su pretpostavili Tursku albanskoj naciji, jer je laička Turska jasno odelila veru od države i propisala da svi useljenici u Tursku dolaze kao etnički Turci, tj. kao ljudi koji priznaju da su poreklom Turci i da im je maternji jezik turski. To potvrđuje i Sinan Hasani, mada pokušava da umani broj ljudi koji se seli u Tursku gonjenih islamskim fundamentalističkim porivom.⁷⁴

U Jugoslaviji je bilo i drugih karakterističnih primera samoinicijativnog i dobrovoljnog poistovećivanja Albanaca s Turcima. Kada je nakon rata u nekim selima zapadne Makedonije među seljacima sprovedena anketa o tome na kojem jeziku treba da se obrazuju njihova deca, izjasnili su se za turski. Vlasti su poslale učitelja Turčina, koji je

⁷¹ V. Berard, *isto*.

⁷² Z. Dukagjin, *isto*, str. II i XIII.

⁷³ P. Zlatar, *isto*, str. 306.

⁷⁴ Sinan Hasani, *Kosovo – istine i zablude*, Zagreb, 1986, str. 165 i 166.

bio iznenađen činjenicom da njegovi učenici ne znaju ni reči turskog jezika i da im je maternji jezik albanski.⁷⁵ Ta tendencija se produžila i kasnije, tako da je na popisu iz 1961. godine 17,5 odsto deklariranih Turaka upisalo albanski jezik kao maternji.⁷⁶ No, poseban kuriozitet je izjava bivšeg predsednika Predsedništva SAP Kosova Remzi Koljgecija, koji je na zvaničnom mestu izjavio: „Dok imamo na jednoj strani priče o kupovini imanja Srba i Crnogoraca u Srbiji, na drugoj strani se govori o Albancima koji kupuju imanja u Turskoj“.⁷⁷ Na osnovu toga, može se zaključiti da svi oni koji kupuju imanja u Turskoj pronalaze u sebi stare, islamske veze, koje, u suštini, negiraju albanizam. Dakle, oni u Tursku odlaze prihvatajući da budu Turci, s turskim kao maternjim jezikom. Prema tome, ljudi koje ni bivša Jugoslavija nije negirala kao Šiptare radije idu u Tursku, gde će se pretopiti u Turke, nego što ostaju u Jugoslaviji ili idu u Albaniju, koja im je na dohvat ruke i u kojoj bi, takođe, mogli opstati kao Albanci. Da se Albanci različitih vera ne osećaju pripadnicima iste nacije potvrđuje i izjava bivšeg visokog političara Fadilja Hodže. On je, mada član Komunističke partije, u izveštaju o oslobođenju Đakovice napisao: „U ovoj borbi ... je izginulo mnogo šiptarskih milicionera i puno katoličkih civila“.⁷⁸ Dakle, jasno je negirao pravi šiptarski karakter katoličkim Albancima.

Sve te činjenice su značajno opteretile odnose u novoj državi, mada je ona različitim merama pokušala da ih ublaži radi očuvanja jedinstvene nacije. No, rezultati su uvek bili nedovoljni, tako da su Albanci ostalom svetu mogli biti predstavljeni kao jedinstvena nacija samo na osnovu zajedničkog porekla, jezika i državljanstva.

KORENI NEPRIJATELJSTVA PREMA RELIGIJI

Osnovi savremene Albanije začeti su nakon balkanskih ratova, a potvrđeni posle završetka Prvog svetskog rata. Albanija je stvorena prvo kao kneževina, zatim je neko vreme bila republika, a transformacija oblika vladavine završena je kraljevinom.⁷⁹ Nova država je bila opterećena brojnim protivurečnostima, od kojih su međukonfesionalne ostale najznačajnije. Međutim, postojali su brojni uticajni krugovi u svetu koji su, iskreno želeći da pomognu Albaniji, idilično predstavljali odnose među Albancima različitih vera.⁸⁰

⁷⁵ H. Lant, *Neki sociolingvistički aspekti makedonskog i bugarskog jezika*, „Sveske“, br. 15/1986, Sarajevo, str. 288, napomena 39.

⁷⁶ Marie-Paule Canapa, *L'islam et la question des nationalités en Yougoslavie*, U Carré Oliver et Dumon Paul, *Radicalisme islamique*, tom 2, Pariz, 1986, str. 109.

⁷⁷ „Politika“, Beograd, 20. septembar 1988.

⁷⁸ *Zbornik NOR II/19, dokument br. 62*, u tekstu je citiran prema „Borbi“, Beograd, 26. februar 1988, str. 7.

⁷⁹ S. Pollo i A. Puto, *Historie d'Albanie*, Roanne, 1974.

⁸⁰ J. Godart, *isto*, (uporediti sa D'Estournelles de C; E. Khan, *L'Albanie et la paix de l'Europe*, Pariz, 1920; F. Gibert, *Les pays de l'Albanie et leur histoire*, Pariz, 1914).

Oni su se, osim toga, najčešće susretali s prosvećenijim delom albanskog društva i najnaprednijim Albancima, koji su zaista težili prevazilaženju verskih razlika i pretvaranju Albanije u modernu evropsku državu. Stoga su ti emancipovani Albanci predstavljali međualbanske odnose kao romantične, odnosno onako kako su ih oni videli i želeli. Tako su Francuzu Žustinu Godaru samomučenje derviša u jednoj derviškoj tekiji sekte rufai objasnili kao naviku koja će brzo nestati.⁸¹ Međutim, 1925. godine, posle zabrane derviških bratstava u Turskoj, centar bektešizma prenet je u Albaniju.⁸² Otuda su i sada derviški redovi među Albancima u Jugoslaviji ne samo aktivni nego iz dana u dan šire broj sledbenika, a skoro svi predstavnici derviša iz Jugoslavije bili su za vreme rata na strani fašista. I poglavar derviških redova u SFRJ, Džemail Šehu Rufai, bio je nakon rata osuđen na smrt zbog saradnje s fašističkim okupatorom, a zatim pomilovan. Sve to ukazuje i na značaj derviša u sadašnjim zbivanjima na Kosovu. Naročito ako se ima u vidu da je šejh derviških redova neprikosnoveni gospodar svojih sledbenika i da oni bespogovorno sprovode svaku njegovu odluku.⁸³

Ljudi poput Godara, koji su videli da među predstavnicima sve tri vere ima ekumenskih ideja i da oni teže prevazilaženju razlika, bili su obmanuti, pa su to transponovali na opštealbanski plan. S tim se slažu i albanski autori. Na primer, jedan od njih je rekao: „Albanski vlasnici zemlje koje je sultan obezbedio nisu prihvatili zastavu nacionalizma sve dok nisu videli da tone lađa već ugrožene osmanske imperije“,⁸⁴ a slično su mislili i siromašni muslimani. Za pobunu seljaka koju je predvodio Hadži Ćamil (1914–1915) otvoreno se kaže da je, iako antibegovska, bila negativna u drugom delu, jer se okrenula protiv nacionalne države, a seljaci učesnicu u ustanku bili su muslimanski verski fanatici.⁸⁵

Svi ti razlozi su doveli do situacije koja se značajno razlikuje od one koju su očekivali Žustin Godar ili Fan Noli, predsednik jedne od prvih vlada. Njemu je, posle uvođenja veronauke u škole, 1925. godine, postalo jasno da nema ništa od ideje laičke Albanije, kakvu je zamišljao i kakvu su želeli i Naum Većilhardži i Vasa Paško. Naime, buržoaska i feudalna Albanija, sa svim svojim podelama, nije mogla da se liši religije. Jer, upravo je ona omogućila Albancima muslimanima da postanu begovi i posednici, a posledica toga bila je verna služba islamu, tj. halifi – sultanu. Stoga je osnovni slogan islamskih centara između dva rata, tj. u nezavisnoj Albaniji, bio da je „islamizam doprineo stvaranju albanske nacije, te da on sasvim odgovara albanskom narodu“,⁸⁶ iako je suprotan svim zahtevima nacionalne renesanse.

⁸¹ J. Godart, *isto*, str. 59.

⁸² M. Jevtić, *Derviški redovi*, *isto*.

⁸³ *Isto*.

⁸⁴ K. Ylli, *La revolution de juin 1924*, S.A., br. 2/1964.

⁸⁵ Viron Koka, *Les conceptions...*, *isto*.

⁸⁶ V. Koka, *L'Ideologie...*, *isto*.

Shvatajući da je religija ostala glavna prepreka za ostvarenje jedinstvene nacije i da buržoaski i feudalni krugovi neće moći da ostvare taj cilj, nosioci prvih komunističkih ideja u Albaniji preuzeli su zadatak da nastave akcije za koje su se nekada borili nosioci albanskog nacionalizma. Tako su odmah preuzeli mere protiv religije i nastupili tvrdo ateistički. Time su pokazali da je religija onemogućavala ujedinjenje albanske nacije, te da je osnovni razlog za njeno ukidanje upravo nemogućnost ostvarenja jedinstva uz verske razlike.

Na osnovu detaljnih analiza najeminentnijih albanskih istoričara vidi se da između dva rata religiozne razlike nisu bile prevladane, i da su određeni krugovi iz svih konfesija imali neprijateljski stav prema samoj ideji jedinstvene nacije i države. Pri tome, savremeni albanski autori se trude da uticaj takvih krugova minimiziraju, tj. da ih predstave kao manjinske, nasuprot širokim masama, čiji je stav, navodno, bio drugačiji. Na osnovu obimne građe o međuveriskim odnosima, koju je publikovala Albanska akademija nauka, može se konstatovati da je tridesetih godina ovoga veka sveštenstvo bilo među najreakcionarnijim snagama u društvu. U jednom tekstu se kaže: „Sveštenici su kao i ranije nastavili da stavljaju interes religije iznad interesa nacije i da se žestoko bore protiv svih progresivnih manifestacija, pa čak i protiv nezavisnosti albanskog naroda“.⁸⁷ Iz navedenog stava se može zaključiti da su religiozne razlike značajno opterećivale međualbanske odnose i sprečavale ostvarenje ideje o jedinstvenoj naciji, čak i u zajedničkoj državi. Međutim, autor je zaključio da je to ipak stav manjine, dok ga većina naroda ne prihvata. Otuda se nameće pitanje zašto, ako je manjina bila protiv jedinstva, taj nezdravi deo nije uklonjen, a ostatak, kojem religija nije ometala nacionalnu integraciju, nije ostavljen da slobodno ispoveda veru nezavisno od nacionalnog osećanja. Jedini logičan odgovor na tu dilemu jeste da je upravo većina naroda davala prednost verskoj, na uštrb nacionalne pripadnosti, dok je za njih Albanija bila politička zajednica u kojoj su ostvarivali druge ciljeve: isti jezik i zaštitu od suseda, koji su im ipak bili strani. No, taj zaključak važi samo za katolike i muslimane, pošto je za većinu pravoslavnih, koji su se osećali kao Grci, opstanak u okviru albanske države morao biti samo viša sila.

Među antinacionalnim albanskim sveštenicima najviše su osuđivani katolički: „Najaktivnije u antinacionalnoj i antidemokratskoj delatnosti bilo je sigurno katoličko sveštenstvo“.⁸⁸ Kao nosioci antialbanskog raspoloženja naročito se apostrofiraju Pal Doda, Đerd Fišta, Lazar Mjeđa, Frano Karma, Pakš Bardi i drugi: „Za Fištu i druge (sveštenike – M.J.) albanska nacija je samo fikcija sa kojom se špekuliše u demagoške svrhe. Za njih postoji samo katolička religija...“⁸⁹ Na

⁸⁷ Isto.

⁸⁸ Isto.

⁸⁹ Isto (Fištin značaj se vidi i po tome što je smatran najvećim albanskim pesnikom s početka 20. veka, prema S. Draškić, *isto*, str. 131).

osnovu navedenog, dokazivano je da Albanci katolici nisu prihvatili da sa muslimanima budu ista nacija, a katolički sveštenici su optuživani za negaciju albanske nacije, što nije istina. Nikada albansko katoličko sveštenstvo nije negiralo svoje albanstvo. Naprotiv, ono se uvek borilo za Albaniju. Ali, odbijalo je da se integriše s muslimanima, koji su za njih bili izdajnici i nosioci viševjekovnog ropstva. U ime nacionalnog jedinstva nisu mogli zanemariti činjenicu da je njihovo prihvatanje islama u državnom pravnom smislu značilo ne samo mirenje s okupacijom već i njeno slavljenje, jer je po šerijatskom pravu ona za nove muslimane predstavljala oslobođenje od „bezbožnih“ zakona pod kojima su do tada živeli.⁹⁰ Zato se Enver Hodža trudio da Đerđa Kastriotija predstavi kao borca protiv turskih osvajača pod imenom Skender.⁹¹ Jer, prihvatanje Skender-bega, muslimana i feudalca, kao borca protiv Turaka značilo je potvrdu da islamizacija nije imala nikakve posebne državno-pravne posledice po Albaniju.

Razliku između hrišćana i muslimana i činjenicu da Albanci katolici nisu negirali albansku naciju, već samo pravo muslimanima da njome budu obuhvaćeni, potvrđuje i sledeći stav: „Katolici su smatrali muslimane hordom primitivnih azijata lišenih nacionalnih osećanja i nedostojnih da budu obuhvaćeni albanskom nacijom.“⁹² No, katolici nisu smeli uvek otvoreno da ističu takve ideje, pa je u javno publikovanim katoličkim časopisima bilo i drugačijih stavova. Tako se, na primer, veli da su pozivi štampani u listovima „Hylli“, „Drites“ i „Leka“ bili samo lukavstvo sračunato na uništenje nacije,⁹³ što je tačno s obzirom na to da je Albanijom, u to vreme, vladao Ahmed Zogu – musliman, i da je ogromna većina stanovništva Albanije muslimanske veroispovesti. Neprijateljstvo katolika prema muslimanima naročito se osetilo u vezi s pitanjem stvaranja jedinstvene škole. Njihov stav prema zajedničkom obrazovanju bio je sledeći: „Zbog razloga heterogenosti i nespojivosti moralnih, društvenih i dogmatskih principa muslimana sa hrišćanskim, zbog dijametralno suprotnih mentaliteta, te stoga što muslimani nisu ni narod ni nacija, već verska sekta koja živi kompletno odvojena od hrišćana, između njih nema ničeg zajedničkog i nemoguće je u Albaniji stvoriti mešovite škole.“⁹⁴

Navedene činjenice negiraju tvrdnju da su ujedinjenjem prevaziđene verske razlike i da su potpuno integrisane razne albanske konfesije u jedinstvenu naciju. Rezultat mišljenja da je verska podela takva da

⁹⁰ O islamskoj političkoj teoriji videti E. Tyan, *Institutions de droit musulman: Sultanat et khalifat*, tom I i II, Pariz, 1956; V.V. Bartold, *Halifa i sultan*, tom VI, Sočinenia, Moskva, 1966; Gibb. H.A.R. *Studies on the civilization of islam*, London, Boston, 1962.

⁹¹ E. Hodža, *Izbranie proizvedenija I*, Tirana, 1974, str. 39.

⁹² V. Koka, *isto*.

⁹³ *Isto*.

⁹⁴ *Isto*.

onemogućava prevazilaženje razlika i stvaranje jedinstvene nacije bio je plan Đerđa Fište da se Albanija podeli na severnu (katolička), južnu (pravoslavna) i centralnu (muslimanska). U takvoj državi trebalo je ostvariti katoličku dominaciju.⁹⁵ Naime, uprkos tome što nisu priznavali muslimanima Albancima pravo da konstituišu naciju, katolici nisu tražili apsolutnu podelu zemlje, već samo regionalno razgraničenje s katoličkom dominacijom. To potvrđuje stav da su Albanci prihvatili ideju o nezavisnoj i integralnoj državi pripadnika svih vera zbog opasnosti da budu podeljeni od suseda, a ne zbog želje za jedinstvom. Osim toga, na osnovu plana Đerđa Fište, traženo je da očuvanje celokupnosti tadašnjih albanskih teritorija u jednom entitetu, što ukazuje na činjenicu da su neki predstavnici katolika, u vreme Versajske mirovne konferencije, iz istih pobuda podržali jedinstvenu vladu. Međutim, to je protumačeno kao sveopšte bratstvo Albanaca, bez obzira na veru.⁹⁶

Protiv jedinstvene albanske države, međutim, bio je i islamsko-fundamentalistički kler. U njihovom organu „Zani i Nalte“ veličan je islam, a time i osmanska okupacija koja ga je donela.⁹⁷ Sve je to iritiralo hrišćanski deo populacije, pa Viron Koka veli: „Netačan je stav 'Zani i Nalte' da je islam doprineo stvaranju albanske nacije, jer je ona da bi bila stvorena morala preskočiti religijske zgrade i sudariti se bezbroj puta sa ideologijom turskog osvajača – islamskom ideologijom, čiji je nosilac 'Zani i Nalte'“.⁹⁸ Koka je sasvim jasno potvrdio da je osnovna greška religije to što je onemogućavala formiranje jedinstvene nacije, pa je to bio razlog da se protiv vere kasnije okrene Partija rada (prvobitno Komunistička partija).

MEĐUKONFESIONALNI ODNOSI UNUTAR ALBANSKE PARTIJE RADA

Albanska komunistička partija, prema opšteprihvaćenom mišljenju, stvorena je 1941. godine⁹⁹ objedinjavanjem malih marksističkih grupa, nastalih krajem tridesetih godina, i kasnije, pod uticajem ideje socijalističke revolucije u Rusiji. Međutim, svi izvori potvrđuju kao istorijski tačnu činjenicu da je komunistički pokret u „Zemlji orlova“ od samog nastanka bio naslednik ideje nacionalne renesanse. Ta činjenica sve doskora nije tretirana kao prvorazredna, ali u poslednje

⁹⁵ *Isto.*

⁹⁶ J. Godart, *isto*, str. 221–259.

⁹⁷ V. Koka, *isto*.

⁹⁸ *Isto.*

⁹⁹ V. Dedijer, *Jugoslovensko-albanski odnosi*, Beograd, 1949; *Enver Hodžina Albanija, isto*; P. Pljaku, *isto*, i u svim ostalim delima o istoriji Albanije pomenutim u radu.

vreme ima takvih nastojanja, mada više indirektnih nego direktnih.¹⁰⁰ To potvrđuje činjenicu da je Albanska partija rada (APR) deklarativno bila najbezbožnija organizacija na svetu, ali da je razlika između proklamovanog i stvarnog bila velika.

Prema brojnim izvorima, prva komunistička grupa u Albaniji stvorena je u gradu Korči, na jugu zemlje, 1928. godine. U njenom formiranju posebnu ulogu su imali bivši pripadnici organizacije „Čljirimi nacional“ (Nacionalno oslobođenje),¹⁰¹ čiji je cilj bio narodno oslobođenje Albanaca. Ostvarenje te ideje sprečavali su, između dva rata, klasni odnosi, zasnovani uglavnom na religiji, jer su zemljoposednici, najčešće, svoja prava ostvarivali na račun pripadnosti islamu, pošto im je sultan još za vreme osmanske vlasti dodelio posede kao vernim službenicima imperije.¹⁰² Ti posednici su bili glavni nosioci buržoaskog i feudalnog poretka, pošto je industrija bila nerazvijena i tek u začetku. Među glavnim predstavnicima organizacije „Čljirimi nacional“, koji su uticali na prihvatanje i negovanje komunističkih ideja, bili su Ali Keljmendi, rođen u Peći, Sejfula Mališova i Kočo Taško.¹⁰³ Pošto je Ali Keljmendi umro pred rat,¹⁰⁴ teško se može oceniti njegov stav prema komunističkoj ideologiji, ali je zato Sejfula Mališova jasno pokazao svoje opredeljenje kada je revolucionarnu aktivnost podredio ostvarivanju velikoalbanskih šovinističkih ciljeva.¹⁰⁵ Pri tome, treba uzeti u obzir činjenicu da je Keljmendi napustio Jugoslaviju i živeo u Albaniji. Kasnije je emigrirao u SSSR, a u domovinu se vratio 1930. godine.¹⁰⁶ On je, mada rođen u Jugoslaviji, prešao u Albaniju, maticu svoje nacije, pa se nameće pitanje koliko je njegovo optiranje za komunistički pokret bilo uslovljeno internacionalističkim i marksističko-lenjinističkim opredeljenjem, a koliko politikom Kominterne, čija je tadašnja praksa bila otvoreno antijugoslovenska i koja je propagirala ideju da komunisti moraju podržati prisajedinjenje Kosmeta Albaniji. Naime, malo je verovatno da je ta ideja njemu mogla biti strana, jer su je negovali svi Albanci komunisti koji su emigrirali iz Jugoslavije. Tako je tek nedavno objavljeno da je mnogo hvaljeni Emin Duraku rekao jednom članu OBKOMA Kosmeta: „Ne znam da li ću pogrešiti prema mojoj partiji (albanskoj – M.J.) što prihvatom da budem član OBKOMA vaše partije“.¹⁰⁷

¹⁰⁰ M. Marović, *Koreni nacionalizma u APR i njena opsednutost jugoslovenskim sindromom*, „Ideje“, Beograd, br. 5–6/1987; E. Stojić-Imamović, *Preplitanje unutrašnjih i spoljnih činilaca u formiranju spoljne politike Albanije*, „Ideje“, br. 5–6/1987.

¹⁰¹ V. Dedijer, *isto*, str. 8; P. Pljaku, *isto*, str. 21.

¹⁰² S. Pollo, *Les contradictions dans la formation de la consciences Nationale*, S.A., br. 2/1986.

¹⁰³ P. Pljaku, *isto*, str. 21.

¹⁰⁴ *Isto*.

¹⁰⁵ *Isto*, str. 45–47.

¹⁰⁶ V. Dedijer, *isto*, str. 9.

¹⁰⁷ A. Milatović, *Poznajemo li Albance*, „Borba“, 10. maj 1988, str. 13.

Sve albanske „komunističke grupe“ imale su jako izražen velikoalbanski stav, a rat sila Osovine s Jugoslavijom i Grčkom smatraли su pogodnim trenutkom, koji će omogućiti stvaranje velike Albanije.¹⁰⁸ Taj pristup nije napušten čak ni nakon formiranja KP, koje je ostvareno prevashodno oslanjanjem na KPJ. Tako, Tempo veli: „Stekao sam još onda utisak da je njemu (Enver Hodži – M.J.) bila blizu srca ideja Bali Komataru o velikoj etničkoj Albaniji“.¹⁰⁹ Tu činjenicu kao misao vodilju Enver Hodže dokazuje podatak u muzeju vođe Albanije u njegovom rodnom gradu Arđirokastro. Radi se o diplomatskom radu u gimnaziji, u kojem je on predskazao budućnost svoga naroda zasnovanu na pomeranju granica duboko u Jugoslaviju i Grčku.¹¹⁰ Dakle, ideja vodilja oca „nove Albanije“ oduvek je bila velikoalbanska, a ne internacionalistička, a tu činjenicu primećuju ozbiljni albanolozi koji nisu ničim opterećeni. Na primer, Bernar Tenes, saradnik Instituta za pitanja Istočne Evrope iz Minhena, specijalista za Albaniju, veli: „Ni Marks, ni Engels, ni Lenjin, ni Staljin nisu služili za primer Enveru Hodži, makar koliko se on pozivao na njih. Ako je i bilo primera bila je to u prvom redu, tradicionalna Rilinda – Nacionalni preporod. Ona je predstavljala bazu nacionalističkoj dogmi komunističkog šefa partije, njegovoj političkoj, kulturnoj i privrednoj nezavisnosti Albanije, prevladavanju unutrašnjih rascepa albanskog društva, usled jake centralističke politike, a u cilju prevazilaženja načina života zaostalog iz petstogodišnje turske vladavine. Sticanje nacionalnih svojstava Albanaca – to je bila i ostala žarišna tačka Hodžine ideologije, koju je on svim silama pokušao da sprovede. Lenjinov postulat nacionalan po obliku, a socijalistički po sadržaju, Enver Hodža je preokrenuo u naličje: nacionalizam je postao sadržaj, a socijalizam forma...“¹¹¹ Dakle, neutralni Bernard Tenes je veoma dobro video da je ideologija „komunističke“ Albanije nacionalizam. Tačnije, težnja da se nacija i nacionalizam stvore, jer ih još uvek nema.

Postoji više razloga zbog kojih je za formalnu ideologiju oko koje će se „ujediniti“ stanovništvo Albanije izabran ateistički komunizam. *Prvo*, izvesnost da dosadašnji pokušaji, zasnovani na toleranciji i uvažavanju različitih kultura i etnikuma, koji su za osnovu imali religiju, nisu dali rezultate, jer je albansko društvo i u periodu između dva rata ostalo podeljeno. Zato su hrišćani, koji su kao manjina bili najveći gubitnici, pre svih prihvatili materijalističku laičku ideologiju, koja je obećavala ostvarenje društva u kojem će biti prevaziđene verske podele, uz ista prava i obaveze za sve građane, bez obzira na veru. *Drugi razlog*

¹⁰⁸ D. Mugoša, *Na zadatku*, Beograd, 1973 (citirano prema M. Marović, *isto*).

¹⁰⁹ *Enver Hodžina Albanija*, isto, str. 33.

¹¹⁰ M. Marović, *isto*.

¹¹¹ Bernhard Tonnes, *Sonderfall Albanien-Enver Hoxhah eigener Weg und die historische Ursprünge seiner ideologie*, R. Oldenburg Verlag München, 1980 (citirano prema M. Marović, *isto*).

je sadržan u ondašnjoj politici Kominterne, koja je borbi albanskog nacionalističkog pokreta davala potrebni legitimitet. Pogotovu zbog toga što je KPJ u to vreme sledila takvu politiku, pa je albanska reakcija imala saveznike unutar Jugoslavije, što je njenim nastojanjima davalo više izgleda na uspeh. To je posebno izraženo za vreme rata, kada je propala bivša Jugoslavija i najjača snaga u zemlji postala KPJ. Mada je taj stav jugoslovenskih komunista od sredine tridesetih godina promenjen (u smislu da nikakvo narušavanje teritorijalnog integriteta ne dolazi u obzir), albanski „komunisti“ su se nadali da će se ipak ostvariti ideja Kominterne o rešavanju njihovog nacionalnog pitanja cepanjem Jugoslavije, i to uz podršku KP Jugoslavije. *Treći razlog* je uviđanje muslimana nacionalista da se njihov cilj ne može ostvariti u uslovima kompletne verske podele stanovništva, pa su shvatili da im materijalističko-komunistička ideologija u tome najbolje može pomoći. Uz to, ne treba zanemariti izvesno komunističko opredeljenje članova APR da čak i borbom u NOVJ dovedu do razbijanja Jugoslavije i stvaranja „velike Albanije“. To opredeljenje nisu krili ni mnogi Albanci članovi KPJ. Tako je, na primer, visoki funkcioner sa Kosmeta Ismet Šaćiri pred članovima OBKOM-a, Mitom Miljkovićem i Milijom Kovačevićem, rekao: „Nisam znao da Kosmet posle rata neće pripasti Albaniji, inače ne bih uopšte učestvovao u NOB na Kosovu“.¹¹²

Ako je tačno da je Albanska partija rada konstantno bila nacionalistički opterećena, nameće se pitanje o kakvom se nacionalizmu radi, jer je očigledno da je albanski narod toliko podeljen da u njemu postoje barem tri etničke, a samim tim i nacionalističke koncepcije. Po našem mišljenju, za osnovu albanskog nacionalizma, koji je impregnirao sve akcije i postupke APR, uzet je nacionalizam Albanaca muslimana. Ali, na jedan vulgarno-materijalistički način, tako da je taj nacionalizam, zasnovan na islamskoj religiji, odbacio njeno sušastvo – alaha, ali je zadržao sve ono što je bilo društvena posledica islamizacije, i to nametao celom albanskom društvu kao kolektivnu i zajedničku svest. Najvažniji elemenat te svesti jeste istorijska tradicija Albanaca muslimana, koja se uzima kao osnov nacionalne istorije, pa se, u skladu s tim, nije prezalo ni od njenog falsifikovanja. To se može najbolje uvideti na primeru ostvarenja tzv. nacionalnih prava Albanaca, jer se nacionalizam APR oseća, pre svega, u težnji da se reši navodno nerešeno nacionalno pitanje. To rešenje podrazumeva ujedinjenje s maticom zemljom „albanskih nacionalnih teritorija“: delova Srbije, Crne Gore, Makedonije i Grčke. Otuda tvrdnja da Albanija ima pravo na te teritorije, jer su, navodno, na njima uvek živeli Albanci ili njihovi preci Iliri.¹¹³ Međutim, pažljivi čitalac albanskih historiografskih dela može se zapitati zašto, ako

¹¹² Arso Milatović, *isto*.

¹¹³ *Iliri i Albanci, isto*.

se radi o ostvarivanju prava na ilirske zemlje, ne traže sve ono što je nekada pripadalo Ilirima: Dalmaciju itd. Na to pitanje albanski historičari bi verovatno odgovorili da tamo već odavno nema njihovih sunarodnika. No, odmah bi im se mogao dati sledeći kontraargument: ni u Kuršumliji, Prokuplju, Novom Pazaru, Tutinu i Titovom Velesu takođe odavno nema Albanaca ali oni ipak prema njima imaju pretenziju. Jedini odgovor na to pitanje, u stvari, jeste isključiva islamska veza Albanaca s tim područjima. Jer, nema nikakvih tragova brojnijeg prisustva Šiptara u tim krajevima pre islamsko-osmanske invazije, a ako ima ilirskih, živa veza između Albanaca i Ilira nigde ne postoji. Od vremena u kojem su Iliri nestali do pojave Albanaca prošlo je više vekova, tako da nijedan Albanac ne zna za svoje ilirske pretke, niti se može pozivati na njihovu duhovnu i materijalnu kulturu kao svoju, barem ne direktno. Isto tako, svi sačuvani kulturno-istorijski spomenici iz predislamskog perioda u tim područjima isključivo su hrišćanski – srpski i vizantijski, a sve to dokazuje da je prisustvo Albanaca u tim krajevima vezano za islamizaciju. Naime, Albanci su se mogli masovno naseliti na Kosovo, Metohiju, u Makedoniju ili Toplicu samo na osnovu činjenice da su prihvatili islam. Ili, što je još važnije, u tim su se krajevima mogli održati isključivo kao muslimani. Osmanska feudalna država je bila organizovana kao islamski vojstvjušći vasseljski halifat, čiji je osnovni zadatak, širenje islama u svetu putem svetoga rata – džihada. Pokoreni narodi su ugnjetavani samo zato što su „nevernici“, a ne zbog nacionalne ili klasne pripadnosti. Zato je hrišćansko stanovništvo bežalo od verskih progona na teritoriju jednogverne Austrije, a Albanci hrišćani su se iseljavali zajedno sa Srbima (i sada u Sremu postoji selo Nikinci, čiji su stanovnici potomci albanskog katoličkog plemena Klimenta, iseljenog za vreme velike seobe Srba 1690. godine iz istih razloga kao i pravoslavni živalj).¹¹⁴ Jedini razlog koji je omogućio albanizaciju bila je islamizacija. Zemlja je u islamu kolektivno dobro zajednice,¹¹⁵ a sultan-halifa je dodeljivao na plodouživanje svojim najvernijim sledbenicima. Tako jedina veza koju Albanci imaju s Prokupljem, Kuršumlijom itd. jeste islamska, jer su samo oni, kao „pravoverni sultanovi sinovi“, mogli koristiti teritorije osvojene od đaura – nevernika. Ali, sve se to dešavalo tek posle druge velike seobe Srba pod Arsenijem IV Jovanovićem Šakabendom, 1737. godine, pa i mnogo kasnije. Do tada nema ni pomena o bilo kakvom albanskom prisustvu u tim krajevima. Znači, tek tada počinje lagano naseljavanje Albanaca („Turaka“) kao predstavnika religiozne islamske države, kako veli Polo Stefanac,¹¹⁶ jedan od najpoznatijih albanskih historičara. Međutim, upravo je islamska veza

¹¹⁴ A. Ivić, *Iz doba Karađorđa i sina mu Aleksandra*, Beograd, 1984, str. 37.

¹¹⁵ Videti: Abu Yusuf Ya'gub, *Kitab al harag*, francuski prevod *Le livre de l'impôt foncier*, Pariz, 1921.

¹¹⁶ P. Stefanac, *isto*.

između Toplice i Albanaca služila profesoru Filozofskog fakulteta u Prištini Eminu Plani da u časopisima Albanske akademije nauka plasira teze o tome kako su njegovi preci ni zbog čega proterani iz navedenih krajeva 1878. godine, jer su „odnosi između Albanaca i drugih narodnosti bili dobri“, te da se zbog toga „ni Čerkezi, ni Albanci isterani iz Srbije ne osećaju kao kod kuće, već pate za svojim starim teritorijama“. ¹¹⁷ O tome koliko su ti odnosi bili dobri najbolje govori kolektivno sećanje naroda Toplice, ali i brojni dokumenti. Znači, prema Eminu Plani, koga čak pokušavaju da predstave kao čoveka koji se bori za istinu o Kosovu, te teritorije su albanske i albanski narod pati za njima.

Na osnovu navedenog, očigledno je da je jedina veza između tih teritorija i Albanije islamska, pa je na tome zasnovana i težnja ka Raškoj oblasti, a sve muslimane Crne Gore, zapadne Makedonije i Kosova i Metohije ateistička APR proglašava Albancima samo zbog islamske vere. Tako je, na primer, Goranac Zejnel Zejneli, dopisnik „Politike“ iz Prištine, u emisijama Radio-Tirane proglašen Albancem i otpadnikom od nacije mada sa Albancima u nacionalnom smislu nema nikakve veze. ¹¹⁸ Iz tih razloga su delegati KPJ, koji su za vreme rata pomagali KPA, imali konspirativne nadimke, muslimanskog porekla. Dušan Mugoša je bio Sali Murat, a Miladin Popović – Alija. ¹¹⁹ Nameće se pitanje zašto im, ako su hteli da ih prikriju i predstave kao prave Albance, nisu dali autentična albanska imena – Zef, Đerd ili Prenk – nego arapska, koja s albanskim imenima nemaju nikakve veze.

Velikoalbanske šovinističke zahteve lakše je prihvatao muslimanski deo članstva KPA (Imer Dišnica, Sejfula Mališova, Enver Hodža itd.) a teže pravoslavci (na primer, Koči Džodze ili Panajot Pljaku). Džodze je bio glavni zastupnik saradnje sa Jugoslavijom. Kada je Imer Dišnica, u ime KPA, potpisao sporazum u Muklji sa balistima, prema kojem je prednost data velikoalbanskoj, na račun proleTERSKE ideje, Džodze je uzviknuo da je to izdaja, tražeći da se Dišnica isključi iz partije. ¹²⁰ No, glavni branioci potpisnika toga dogovora, Enver Hodža i Mališova, sprečili su ostvarenje Džodzeovog predloga.

Jedna od osnovnih ideja da deo Albanaca prihvati komunističku ideologiju bila je izvesnost da se ne mogu prevazići razlike među pripadnicima različitih konfesija, na osnovu planova prvaka nacionalnog buđenja iz 19. veka, ako se ne prevaziđe antagonizam po verskom osnovu. Ali, oni nisu predviđali totalno raskidanje s religijskom prošlošću i običajima. Naprotiv, čak su i najveći zagovornici borbe za jedinstvenu albansku naciju u svojim delima iskazivali versko ubeđenje,

¹¹⁷ E. Plana, *Les raisons et la maniere de l'exode des refugies albanaise du territoire du Sandjak de Nish à Kosove*, S.A., 1/1985.

¹¹⁸ Intervju Zejnela Zejnelija listu „Student“, 29. april 1987, str. 8.

¹¹⁹ *Enver Hodžina Albanija*, isto, str. 34.

¹²⁰ P. Pljaku, isto, str. 46.

čije socijalno-političke implikacije, zato, nisu mogle biti prevaziđene. Stoga je Enver Hodža rekao: „Animatori naše nacionalne renesanse moraju biti smešteni na svoje pravo mesto. Možemo li mi, s jedne strane, da se žestoko borimo sa religijom, teologijom, crkvom, džamijom, sveštenicima, hodžama, a sa druge strane, da veličamo delove stvaralaštva Naima Frašerija u kojima on ispoljava svoju bektešijsku filozofiju. Hoćemo li aplaudirati Mjedeu (1866–1937), katoličkom popu i pesniku nacionalne renesanse, kada govori o hrišćanskoj teologiji ili kada Čajupi (1866–1930), borac protiv turske dominacije i pesnik, kaže da na ocu Tomoru (planina na jugu Albanije) jeste presto na kome sedi bog. Pošto smo marksisti mi moramo u interesu naroda da se borimo protiv njihovih negativnih aspekata“.¹²¹

Dakle, Enver Hodža je smatrao da u interesu naroda treba voditi borbu protiv delova učenja narodnih idola, jer je bilo očigledno da njihova težnja za prevazilaženjem verskih podela nije garant da će se taj cilj uspešno ostvariti, i to ne zbog teoloških vrednosti njihovih učenja već, pre svega, zbog socijalnih implikacija koje ono ima. Hodža je znao da katolički pop Mjede ne može da dozvoli venčanje svojih vernika s Albancima muslimanima, ali da će im rado dati blagoslov za sklapanje braka s Italijanima, Hrvatima, Slovencima ili Francuzima. Istovremeno, jasno mu je da je najveća uvreda za muslimana da mu se kćer uda za katolika, dok je veoma rado daje za Turčina. Na osnovu toga, jasno je da postoji veća mogućnost za zbližavanje između raznih naroda istih vera, nego za pretapanje Albanaca različitih konfesija u jedinstveni narod. Hodža je, takođe, bio svestan da će vernici muslimani, kao i uvek, težiti da inspiraciju za svoju kulturnu promociju nađu u Istanbulu ili u centrima islama – Meki i Medini, a katolici u Vatikanu, gde je njihovo duhovno središte. Pošto se u takvoj situaciji ne može stvoriti jedinstvena nacija, on je prihvatio komunističku ideologiju, koja, kao materijalistička omogućuje ostvarenje postavljenog cilja. Drugi razlog za prihvatanje komunizma bila je činjenica da se krutim dogmatskim insistiranjem na klasnoj borbi mogu lako zabašuriti stvarni odnosi i relacije između Albanaca i Osmanskog carstva predstaviti kao isključivo klasna borba, u kojoj bi greh za sve što su Albanci muslimani učinili hrišćanima bio svaljen na feudalce. Takav način gledanja su prihvatili i mnogi Albanci hrišćani. Očigledno, tako su mislili i Vasa Paško i Naum Većilhardži, s tim što je kod njih nacionalno zamenjivalo klasno, pa su odnose u državi predstavljali kao relacije između Turaka i Albanaca. Takvo rezonovanje hrišćana nije nerazumljivo. Jer, ako bi se insistiralo na istini, prema kojoj su, u principu, svi muslimani u Osmanskom carstvu bili na jednoj, a hrišćani na drugoj strani, razdori se nikako ne bi mogli prevazići i postojala bi opasnost od novih sukoba.

¹²¹ E. Hoxha *Face au revisionisme*, isto, str. 210.

Ko bi u tim neredima stradao nije teško pogoditi, jer je sigurno da su i Paško i Većilhardži, kao Cincari, znali šta se zbivalo s njihovim sunarodnicima u Maskopolju i ostalim hrišćanskim ostrvima unutar islamskog mora.

Na osnovu politike i nauke koja se u Albaniji neguje, jasno je da, uprkos tome što je religija bila zabranjena, Enver Hodža nije mogao da se oslobodi svog muslimanskog porekla. Naime, pripadao je veoma religioznoj porodici. Majka mu je nosila feredžu, a otac je pasionirano proučavao Kuran i islamsku filozofiju. Jedino je stric bio ateista, i od malena ga je učio da se odvoji od islama.¹²² Bez obzira na to, kada je trebalo dati impuls za formiranje nove komunističke nacionalne istorije, postavilo se pitanje koga treba „postaviti“ za pozitivnog junaka. I, tu dileme nije bilo: istorija muslimanskih Albanaca se počela forsirati kao jedino ispravna, te je morala biti opšteprihvaćena. Istovremeno, negovani su svi primeri saradnje između muslimana i hrišćana i predstavljani i kao opšte pravilo, a međusobni sukobi su minimizirani. Tako je Ali-paša Tepelini, mučitelj albanskih hrišćana, bio proglašen nosiocem borbe za autonomiju. Normalno, čovek koji je dobio zadatak da Ali-pašu (poznatog kao Janjinski) proglasi saveznikom balkanskih hrišćana i borcem za autonomiju, bio je, sudeći po imenu, hrišćanin Stavri Naci.¹²³ To sasvim odgovara Hodžinoj politici: Naci kao istoričar, Albanac, komunista, poreklom hrišćanin, predstavlja Ali-pašu, krvnika svojih predaka, kao borca za slobodu, i svima mora biti jasno da je to istina. Naci je verno ispunio zadatak: samovolju Ali-paše, koja se ogledala u želji da se što više osamostali od sultana, bez ikakvih nacionalnih revandikacija i želja za sticanjem nezavisnosti, već radi ostvarenja sebičnih pljačkaških ciljeva, proglašava borbom za autonomiju. Istovremeno se naglašava: „Albanci su želeli mir sa susedima i mada su u većini muslimani oni se osećaju veoma bliskim sa Grcima i imaju tendenciju da očuvaju prijateljstvo sa grčkim narodom“.¹²⁴ Naravno, besmislica je da su Albanci želeli mir sa svojim susedima u vreme dok su i jedni i drugi bili integralni deo Osmanskog carstva.

Da bi se dokazalo da su Albanci pomagali grčki nacionalni pokret navode se primeri dezerterstva koji nisu imali nikakve veze sa stvarnom željom da se pomogne grčkom narodu u borbi za slobodu. Pored toga, pominju se pojedini stanovnici Albanije koji su se borili u grčkim redovima, što bi bilo isto kao kada bi neko na osnovu toga što je junak Prvog srpskog ustanka, bimbaša Konda, neko vreme bio u turskoj vojsci, sve Srbe proglasio protivnicima sopstvenog ustanka. No, čak ni Naci nije mogao da preskoči podatak da je Huršid-paša zahvaljujući dukatima mobilisao Albance koji su se žestoko borili protiv grčkih

¹²² P. Zlatar, *isto*, str. 24.

¹²³ S. Naci, *Le mouvement autonomiste albanais et l'insurrection Greque*, S.A., br. 2/1986.

¹²⁴ *Isto*.

ustanika kod Termopila.¹²⁵ Ili, fakat da su Albanci „nevoljno“ opsedali Atinu 1826. godine, koja im je „na dohvat ruke“ i „ugrožava“ njihovu zemlju. Da je Naci smeo da govori istinu o Ali-paši morao bi, na primer, reći da je jedva dočekao da iz Janjine pođe u gušenje Prvog srpskog ustanka 1804–1813. godine. Nacija bi valjalo pitati čime se Ali-paša rukovodio kada je odlučio da ode skoro 1.000 km na sever da ruši pokušaje srpske sirotinje da se dočepa slobode. Gramzivi gospodar Janjine se žestoko otimao za upravu beogradskim pašalukom sa niškim seraskerom Huršid-pašom i sereskim Ismail-pašom.¹²⁶ Ta muslimanska vojska, „opijena ljubavlju“ za svoje hrišćanske suse, samo prilikom zauzimanja Kruševca (grada u Srbiji) odvela je u ropstvo nekoliko hiljada ljudi¹²⁷ i počinila nečuvena zverstva, mada nas Naci podučava da „Albanci ne vole masakre civilnog stanovništva koji su protiv njihovih plemenitih navika i običaja“.¹²⁸

Sličnih primera je prepuna zvanična albanska historiografija. Da bi se uspešno odbranili muslimani zbog izdaje i kolaboracije sa vlastima iz Istanbula osmanska okupacija se predstavlja kao turska u nacionalnom smislu, a Turci kao nosioci zločina neviđenih razmera u odnosu na Albance sve tri vere. Takvo tretiranje problema nalazi odjeka i među albanskim istoričarima na Kosovu, pa Emin Plana veli: „Zna se da su Albanci kao i drugi narodi bili potčinjeni, potlačeni i eksploatisani od strane osmanske vlasti“, i dalje: „Albanci su bili u težem položaju od Srba, jer nisu imali pravo na obrazovanje na maternjem jeziku“.¹²⁹ Tako po Plani ispada da su „jadni“ Albanci bili u goreem položaju nego hrišćani. S obzirom na to da su u stvarnosti svi muslimani imali isti položaj u toj državi, ispada da su i sami etnički Turci živeli teže nego Srbi, Makedonci, Bugari i ostali hrišćani. U krajnjem, rasprava o takvim tezama je besmislena. Jer, ako Albanci nisu imali škole na svom jeziku, postavlja se pitanje ko ih je imao, kada su i sami Turci (u etničkom smislu) bili skoro 100 odsto nepismeni. Koga oni treba da krive za to? Ili, ako su Srbi bili u boljem položaju, da li su oni imali škole na svom jeziku i ko im je te škole otvorio? Zar Turci, koji to isto nisu dozvoljavali Albancima? No, i sam Plana veli da je broj etničkih Turaka na području koje tretira skoro zanemarljiv,¹³⁰ pa ostaje nejasno ko je tiranisao to brojno albansko i srpsko stanovništvo. Tu besmisleni tvrdnju najbolje je opovrgao sam Enver Hodža (navedeni citat), koji potvrđuje da i u periodu koji tretira Plana, znači od 1876. do 1878. godine, među svim muslimanima u halifatu vladaju bratski odnosi, a naročito između

¹²⁵ Isto.

¹²⁶ A. Ivić, *isto*, str. 20.

¹²⁷ Isto, str. 35.

¹²⁸ S. Naci, *isto*.

¹²⁹ E. Plana, *isto*.

¹³⁰ Isto.

sultana Abdul Hamida i odanih mu Albanaca, koji čine njegovu ličnu gardu.¹³¹ I taj navod Envera Hodže, koji nije čak ni najindikativniji, ruši sve navedeno u sopstvenoj historiografiji. „Tvorac Albanije“ nije krio svoju neizmernu ljubav prema arapsko-islamskom svetu, a naročito prema „eksploatatorskoj“ Turskoj. Tako je u razgovoru s jednim Turčinom i njegovom ćerkom rekao: „Ja sam srećan da vas dočekam kao prijatelj u našoj zemlji usred albanskog naroda koji je prijatelj i brat turskom narodu prema kome osećamo veliku simpatiju“.¹³² Plana i oni koji misle kao on mogli bi prigovoriti da se tako mora govoriti prilikom kurtoaznih poseta. Međutim, Enver Hodža kaže dalje: „Albanski narod, koji je vezan sa turskim narodom starim vezama, gaji prema njemu iskreno prijateljstvo. Voleli bismo da posetite našu zemlju i da imate kontakte sa albanskim narodom i da tako vidite koliko je prijateljstvo Albanaca prema Turcima iskreno“.¹³³

Na osnovu svega toga, može se postaviti više pitanja. Kojim vezama može biti povezan jedan narod sa svojim mučiteljima ako ne najmanje nesimpatijom? Da li to što misli Enver Hodža (čiji je predak bio sveštenik, tj. službenik sultana – halife, a otac aga, dakle nosilac feudalnog zvanja) misle i hrišćanski potomci stanovnika grada Moskopolja, od kojeg su ostale samo ruševine? Da li tako misle naslednici biskupa, albanske narodnosti, Bogdanija i Masareka, čije su pretke albanske muslimanske paše nemilice tamanile uz dozvolu i podršku halife? No, Enverovu viziju tog odnosa morali su da prihvate kao svoju i hrišćani istoričari Polo Stefanać i Stavri Naci ako su želeli da ostanu u životu.

Ljubav prema Turcima i arapsko-islamskom svetu uopšte nije ostala neprimećena. Dugogodišnji diplomata i odličan poznavalac Albanije Arso Milatović veli o tome: „Pisao je (Enver – M.J.) o vekovnim trpljenjima od slovenskih komšija..., o muslimanskim zemljama, posebno o Turskoj i Arapima kao vekovnim prijateljima Albanije“.¹³⁴ To prijateljstvo prema muslimanskom svetu znalo je često da ode toliko daleko da je postajalo blisko islamskom fundamentalizmu. Mišljenje islamskofundamentalističkih pokreta da Jevreji ne mogu da se konstituišu kao nacija delila je i APR. Enver Hodža veli: „Tradicionalno prijateljstvo veže našu zemlju i naš narod za arapske zemlje i za arapske narode... Izraelska država je država stvorena od cionizma i međunarodnog imperijalizma, na leđima arapskih naroda, a naročito palestinskog. Pokušaj da se okupi dijaspora stvarana vekovima i da se likvidira jedna nacija i nacionalnost koja je viševjekovna, stvarajući novu dijasporu... ukidajući prava i slobode jedne nacije u ime druge koja je

¹³¹ V. Berard, *Le sultan, l'islam et les puissances*, Pariz, 1906, str. 31.

¹³² Enver Hoxha, *Discours ...*, str. 160.

¹³³ Isto, str. 162.

¹³⁴ A. Milatović, *Poznajemo li Albance*, „Borba“, 12. maj 1988, str. 15.

sumnjiva“.¹³⁵ Znači, sasvim eksplicitno u govoru svome stanovništvu, a ne posetiocima iz islamskog sveta, Enver Hodža tvrdi da je Izrael država koju je stvorio imperijalizam na štetu arapskog naroda i stoga nije logično da takva država postoji. S druge strane, postavlja pitanje šta će uopšte država jednoj zajednici koja je samo sumnjiva nacija. Kao što se vidi, takvo mišljenje je identično s islamskofundamentalističkim viđenjem stvarnosti Bliskog istoka.

Nasuprot APR, sve komunističke partije su, takođe, podržavale PLO, smatrajući da Palestinci imaju pravo na nacionalnu državu, ali priznajući, istovremeno, i Izraelu pravo na postojanje u međunarodno utvrđenim granicama. Isto tako, komunističke partije nisu negirale jevrejsku narodnost. Koliko je ta činjenica prisutna u svesti svetske javnosti najbolje potvrđuje stav najradikalnijih palestinskih pokreta: DFOP – Najefa Havatmea, i NFOP – Žorža Habaša, mada i jedna i druga organizacija negiraju pravo na postojanje izraelske države i najviše su se suprotstavljale promenama u PLO koje su podrazumevale i neku vrstu nevoljnog priznanja jevrejskog entiteta. Za njih su Jevreji stekli uslove da se konstituišu kao nacija.¹³⁶ Za razliku od toga, islamskofundamentalističke, pa i umerene islamske snage, uključujući i Al Fatah, negirale su pravo Jevreja da budu nacija i tretirale su ih samo kao versku grupu.¹³⁷

Naklonost Albanije prema muslimanskom svetu nisu propustili da iskoriste državnici islamskih zemalja. Oni uvek tretiraju tvorevinu Envera Hodže kao muhamedansku zemlju koja će se, kad-tad, vratiti pod okrilje islama. Posebno je važno da Albanija nikada nije negativno reagovala na takve ocene, ali je veoma žestoko odgovarala na svaki pokušaj Vatikana da se makar malo zainteresuje za položaj katolika u „Zemlji orlova“. U svom intervjuu pariskom listu „Le Monde“, Enver Hodža je izjavio: „Što se religije tiče, ne možemo dopustiti da se u našoj zemlji, među našim ljudima stvori neka država zavisna od stranaca kao što je Vatikan koji zavisi od imperijalizma“.¹³⁸ Znači, Vatikan je imperijalistički instrument i neprijatelj. Ali, kada su Iranci izjavili da Albaniju treba vratiti u skute islama, te da će učiniti sve u vezi s tim, nije bilo nikakve reakcije. Kolika je vezanost Albanije za islamske zemlje najbolje se vidi iz podataka da je u Iranu postojala veoma snažna proenverova komunistička partija. Njena privrženost albanskom idealu bila je tolika da su Hodžu cenili kao boga. Ta partija je masakrirana nakon dolaska Homeinija na vlast, ali Albanci, niti sam Enver Hodža, nisu uložili ni reči protesta zbog toga. Tako su postupali i kada su

¹³⁵ E. Hoxha, *A'Albanie va de l'avant sur d'elle et interpede discours prononcé aux électeurs de la circonscription 209*, Tirana, 1979.

¹³⁶ A. Gresh, *L'OLP histoire et strategie*, Pariz, 1983, str. 62.

¹³⁷ Isto, str. 73.

¹³⁸ „Le Monde“, 13. jun 1985. (citirano prema P. Zlatar, isto, str. 354).

turske vlasti izricale smrtne kazne svojim komunistima – Albanci nikada nisu intervenisali kod turskih vlasti u njihovu korist,¹³⁹ mada su mnogi turski komunisti bili privrženi Enveru Hodži. Međutim, ako se zna da je zvanična Turska smatrala Albaniju svojim jedinim prijateljem u Evropi,¹⁴⁰ postaje još jasniji proturski stav Envera Hodže.

Navedene činjenice bile su još izraženije unutar Albanije. Iako je odlukom te zemlje 1967. godine religija zakonom zabranjena, odnos albanskih vlasti prema pripadnicima raznih konfesija, nije bilo isti. Albanski rukovodioci su jasno isticali da im je najveći neprijatelj katolička crkva, zatim pravoslavna i, na kraju, islamska zajednica. Ta činjenica je vidljiva u tekstovima albanskih političara i naučnika, a i Enver Hodža je u svojim radovima na više mesta oštro napadao katoličku crkvu: „Dok je bio rat i dok je narod ginuo oni... su pevali TE DEUM Musoliniju i Hitleru u crkvama i sa nama su vodili oružanu borbu“.¹⁴¹

Politika koja je delila pripadnike različitih konfesija za vreme ateističke vlasti posebno je izražena nakon ukidanja komunizma. Jedna od prvih vesti vezanih za najavu liberalizacije režima bila je o dozvoljavanju delovanja verskih zajednica.¹⁴² S procesom liberalizacije delovanja verskih institucija došlo je do revitalizacije religije, i to među pripadnicima sve tri konfesije, a time i do naglašavanja razlika koje dele pripadnike tih verskih zajednica. To se posebno odrazilo na ostvarivanje jedinstva nacije, zbog kojeg je religija i bila ukinuta. Zahvaljujući brojčanoj prednosti muslimana, na najvišim funkcijama u zemlji našli su se pripadnici te konfesije, mada je očigledno da vlada Salija Beriše nastoji da očuva privid ravnopravnosti pripadnika sve tri konfesije. Međutim, veoma brzo počeli su da se pokazuju ozbiljni problemi, što se moglo očekivati nakon nagle revitalizacije religija koje se isključuju. Tako se prvo videlo da islamsko versko osećanje nije nestalo. Za Bajram, najveći muslimanski praznik, na centralnoj proslavi u Skadru, 1991. godine, prisustvovalo je oko 30.000 ljudi. Resul Redžepi iz Prištine, koji je obavio imamsku dužnost, rekao je da nikada od sada nije video veličanstveniji islamski skup.¹⁴³ Na prijemu povodom Bajrama u Tirani, koji su organizovali poglavar islamske verske zajednice u Albaniji Sabri Korča i njegovi jugoslovenski gosti, čestitke povodom praznika izrazilo je oko 50.000 ljudi.¹⁴⁴ Prisutni su plakali od sreće, a praznik su čestitali ondašnji i sadašnji predsednik države Ramiz Alija i Sali Beriša, obojica muslimani.

¹³⁹ P. Zlata, *isto*, str. 300.

¹⁴⁰ *Isto*.

¹⁴¹ E. Hodža, *Izabranie proizvedenija*, *isto*, str. 672.

¹⁴² Jedna od prvih vesti o prvoj molitvi u džamiji posle 23 godine veli da je bogomolja bila tesna da primi sve zainteresovane (citirano prema „Večernje novosti“, 19. januar 1991).

¹⁴³ „Preporod“, islamske informativne novine, Sarajevo, 1. maj 1991, str. 12.

¹⁴⁴ *Isto*.

Slična je bila situacija i sa ostale dve konfesije. Prema nekim izveštajima, u Skadru je sveštenik Simon Jubani najavio formiranje Hrišćanske-demokratske stranke od pripadnika katoličke konfesije.¹⁴⁵ Istovremeno su Grci, tj. pravoslavni deo, oformili svoju nacionalnu partiju, koja je na izborima 1992. godine osvojila jedan okrug i 2,95 odsto glasova.¹⁴⁶ Dakle, sve tri verske grupe su odmah najavile sektaški odnos prema nekim vrednostima koje se svuda u svetu smatraju zajedničkim za naciju. Posebno je značajno da se prema izveštajima koji su pristigli iz Albanije vidi da se međukonfesionalne i međunacionalne protivurečnosti, koje su u prošlosti bile krvave, i sada veoma često slično ispoljavaju, što, u osnovi, potvrđuje navedene zaključke o veoma krhkom i sumnjivom „nacionalnom jedinstvu“ stanovnika „Zemlje orlova“. Tako je, prema izveštajima Ministarstva inostranih poslova Grčke, došlo do fizičkog napada na građane grčke manjine u mestu Agii Saranda. Napadnuti su građani, prodavnice i prostorije grčke partije, a policija prema saopštenju, nije preduzela nikakve mere za njihovo obezbeđenje.¹⁴⁷

Religijske aktivnosti, koje su se ispoljavale i kroz sukobe pripadnika različitih vera, manifestovale su se i u državnoj politici. Mada je formalno obnovljena delatnost svih verskih zajednica, pokazalo se da se odmah otpočelo s forsiranjem islamske i to direktno na račun hrišćanskih, a pre svega pravoslavne zajednice. Tako je formalno laička vlada države u kojoj bi, prema tome, sve konfesije trebalo da su privatna stvar pojedinca i ravnopravne, pristupila prvo u OIK (Organizacija islamske konferencije),¹⁴⁸ u svojstvu posmatrača, a zatim je na vanrednom ministarskom sastanku posvećenom krizi u bivšoj Bosni i Hercegovini postala i punopravni član.¹⁴⁹ Time je značajno narušena politika konfesionalne ravnopravnosti, jer je OIK panislamistička organizacija, čiji je cilj ostvarenje fundamentalnih principa islama. Tako, na primer, u članu 1. Povelje OIK piše da je cilj organizacije „učvršćivanje islamske solidarnosti među državama članicama“,¹⁵⁰ a u članu 4: „Konferencija kraljeva, šefova država ili vlada je najviši organ organizacije. Ona se sastaje kad interes muslimanske nacije to zahteva“.¹⁵¹ Prema tome, u Povelji organizacije čiji je Albanija punopravni član tvrdi se da su svi muslimani ista nacija, što muslimane iz Albanije obavezuje da Pakistance, Iranice i Indonežane prihvate kao pripadnike svoje nacije, što automatski isključuje i negira istovetnu vezu sa Šiptarima katolicima i

¹⁴⁵ Prema Tanjug-pres, br. 27, 27. decembar 1990, str. 17.

¹⁴⁶ „Politika“, 24. mart 1992, str. 3.

¹⁴⁷ „Večernje novosti“, 18. februar 1992, str. 13.

¹⁴⁸ „IRCICA“, bulletin d'information, Istanbul, br. 27/1991, str. 5.

¹⁴⁹ „Borba“, 9. decembar 1992, str. 18.

¹⁵⁰ Prevod teksta Povelje, M. Jevtić, *Pravni sistem organizacije Islamske konferencije*, „Marksističke teme“, Niš, br.3-4/1986, str. 169.

¹⁵¹ *Isto*, str. 170.

pravoslavcima. Međutim, ovo poslednje treba shvatiti kao intenciju Salija Beriše i predsednika albanske vlade Aleksandra Meksija, čije ime ukazuje na to da je hrišćanin. Suština njihovog optiranja za punopravno članstvo u OIK, po našem mišljenju, sadržana je, pre svega, u sasvim sebičnim i neislamskim interesima. Uostalom, i sam Sali Beriša je govorio da se učlanjenjem u OIK stiće podrška još 50 zemalja za delovanje u OUN, ali i mogućnost da se bez kamate uzimaju krediti iz „Islamske banke“, što islam zabranjuje.¹⁵² Ali, s druge strane, bez obzira na to šta Beriša i Meksi planiraju, i OIK, tj. njen mecena Saudijska Arabija, znaju za navedene razloge. Oni će delovati na vraćanje ljudi veri, a to će, prema njihovim planovima, kroz izvesno vreme sasvim izbrisati i Berišu i Meksija. Uostalom, oni su i za vreme Envera Hodže govorili da je komunizam prolazna bolest i da će se islam vratiti.

Uprkos svemu tome, iznenađuje da su se verske protivurečnosti, i to u organizaciji same države, već počele ispoljavati među Albancima. Tako je, uprkos laičkom karakteru zemlje i navodnoj ravnopravnosti svih konfesija, došlo do zategnutosti između Grčke i Albanije zbog sasvim verskog razloga. Prema tvđenju Grka, upravo vlasti iz Tirane onemogućavaju samostalno delovanje Pravoslavne crkve,¹⁵³ što je, očigledno, sasvim apsurdna i laičkoj državi neprimerena situacija. Vlasti zemlje, koje tvrde da su laičke, pristupaju OIK-u, izrazito verskoj organizaciji, pa čak i diskriminišu pripadnike pravoslavne vere. Kada se sve to dovede u vezu s delovanjem međunarodnog islamskog faktora oličenog u OIK-u, čiji je Albanija sada punopravni član i čije ciljeve mora da sprovodi, vidi se da ta zemlja postaje eksponent panislamske politike na granicama Jugoslavije. To znači da će se preko nje realizovati na našem tlu sve odluke, pa i o eventualnoj intervenciji. Uostalom, za to se Albanija pripremala još kao posmatrač u islamskoj organizaciji. Tako je Sali Beriša potpisao sa Turskom sporazum o bezbednosti i saradnji,¹⁵⁴ čime je konkretizovan deo plana o mogućoj vojnoj intervenciji snaga OIK-a u Jugoslaviji. Posebno je značajno da se na poslednjem ministarskom sastanku OIK-a u Džedi upravo Sali Beriša založio za „hitnu zajedničku akciju u cilju eliminisanja vojnog potencijala Miloševića“.¹⁵⁵ Dakle, jasno je da članstvo u Organizaciji islamske konferencije želi da se iskoristi za opšti napad islamskih zemalja na Srbiju i SR Jugoslaviju da bi se ostvarili albanski, ali i opšteislamski ciljevi. Sve to dobija poseban značaj ako se uzmu u obzir događaji na Kosmetu i u Makedoniji, gde su, u poslednjih nekoliko godina, nestale sve nekadašnje marksističko-lenjinističke partije, a u

¹⁵² „Borba“, *isto*.

¹⁵³ „Politika“, 9. novembar 1992, str. 2.

¹⁵⁴ „Borba“, 4. jun 1992, str. 15.

¹⁵⁵ „Politika“, 2. decembar 1992, str. 2.

delovanju separatističkih pokreta ispoljena je veoma snažna islamska komponenta. Islamska verska zajednica (IVZ) za Kosovo, Srbiju i Vojvodinu (to je njen zvanični naziv) otvoreno se pokazala kao jedna od poluga Ibrahima Rugove i Demokratskog saveza Kosova, čija je skupština održana u zgradi medrese srednje islamske verske škole,¹⁵⁶ a džamije se koriste za političke propovedi, što je islamski sasvim pravovaljano. Tako je, na primer, za Kurban-bajram, jedan od najvećih muslimanskih praznika, Redžep Boja, šef starešinstva IVZ-a, izjavio da „pomoć alaha neće izostati mada smo preokupirani velikim poteškoćama, jer okupator ne bira način, ni sredstva da nas ponižava i fizički likvidira“. Po njegovom mišljenju, „sa sličnim poteškoćama, ali mnogo tragičnijim, suočavaju se naša braća u Bosni i Hercegovini“, pa je pozvao sve „da se mole alahu da što pre izvojuju pobedu nad ludacima i psihopatama“.¹⁵⁷

Posledice delovanja islamskog fundamentalizma počele su da se iskazuju tako jasno da su neke političke snage iz Makedonije optužile baš starešinstvo IVZ-a u toj republici za poslednje neredе u Skoplju.¹⁵⁸ Značaj Islamske verske zajednice za zbivanja među Šiptarima u toj republici pokazao se i na sahrani poginulih izgređnika, na kojoj je islamsko sveštenstvo imalo veliku ulogu.¹⁵⁹

Na osnovu navedenog, postaje jasno da islamski činilac u Albaniji i na Kosmetu dobija sve veći značaj. Njegova snaga će se povećati s aktom pristupanja Albanije OIK-u, jer će svaka akcija vlasti iz Tirane biti potpomognuta u OUN, uz podršku još pedeset članica, koliko ih ta organizacija trenutno ima. Jačanje islamskog činioca će, s druge strane, bez zazora rušiti unutaralbansko jedinstvo na osnovu vere. Jer, među pravoslavicima i muslimanima već se osećaju posledice takvog stanja, a sigurno nije daleko dan kada će se javiti slične reakcije među katolicima. O svemu tome svaka ozbiljna politika Srbije i SR Jugoslavije mora voditi računa.

¹⁵⁶ „Večernje novosti“, 6. maj 1991, str. 5.

¹⁵⁷ „Borba“, 10. jun 1992, str. 7.

¹⁵⁸ „Politika“, 9. novembar 1992, str. 5.

¹⁵⁹ „Borba“, 10. novembar 1992, str. 14-15.